

Το κείμενο αυτό συνέγραψε ο Γάλλος φιλόσοφος και ένας από τους σημαντικότερους μελετητές του γκραμισιανού έργου Αντρέ Τοζέλ (1941-2017) ως εισαγωγή στη γαλλική έκδοση της Μελλοντικής Πολιτείας του Αντόνιο Γκράμσι. Ο Τοζέλ, με αυτή τη διεισδυτική και διαφωτιστική συγγραφή του, μας εισάγει στο πνεύμα και στο κλίμα της *La Città futura*, εντύπου, τα επιμέρους άρθρα του οποίου γράφτηκαν αποκλειστικά από τον Γκράμσι ύστερα από αίτημα της Ομοσπονδίας Σοσιαλιστικής Νεολαίας του Πιεμόντε και κυκλοφόρησαν σε ένα και μοναδικό τεύχος στις 11 Φεβρουαρίου 1917, λίγες μόλις εβδομάδες πριν την έκρηξη της Ρωσικής Επανάστασης. Η ανάλυση του Τοζέλ εντάσσει τη Μελλοντική Πολιτεία στην ιστορική και θεωρητική δυναμική της ανάπτυξης της γκραμισιανής σκέψης, συνθέτοντας ως κριτική της κουλτούρας τις προσεγγίσεις του κορυφαίου Ιταλού επαναστάτη σε μείζονα φιλοσοφικά και πολιτικά ζητήματα, όπως αυτά του επιστημονισμού και του θετικισμού, της πειθαρχίας και της ελευθερίας, του φαινομένου της κοινωνικής παθητικότητας και της πολιτικής αδιαφορίας, αλλά και της σχέσης κράτους και κοινωνίας.

* Ο Αντρέ Τοζέλ (1941-2017) υπήρξε ένας από τους σπουδαιότερους μελετητές των έργων του Σπινόζα, του Μαρξ και του Γκράμσι, στη μεταπολεμική Ευρώπη. Δίδαξε φιλοσοφία σε κορυφαία γαλλικά πανεπιστήμια και συνέδεσε οργανικά το έργο του με τα κοινωνικά κινήματα που εμπνεύστηκαν και εμπνέονται από το μαρξισμό.

Το γραπτό του «Η σκέψη-προτροπή του νεαρού Αντόνιο Γκράμσι» δημοσιεύεται στο περιοδικό μας ύστερα από την ευγενή παραχώρηση των Éditions critiques, από τις οποίες και εκδόθηκε η *Μελλοντική Πολιτεία [La Cité future]* του Γκράμσι. Η Συντακτική Επιτροπή των *Τετραδίων Μαρξισμού* ευχαριστεί θερμά τις Éditions critiques για την προσφορά της, αλλά και τον πανεπιστημιακό και ακτιβιστή Rémy Herrera για την εγκάρδια διαμεσολάβησή του, ώστε να εξασφαλιστεί η δυνατότητα δημοσίευσης του γραπτού του Αντρέ Τοζέλ.

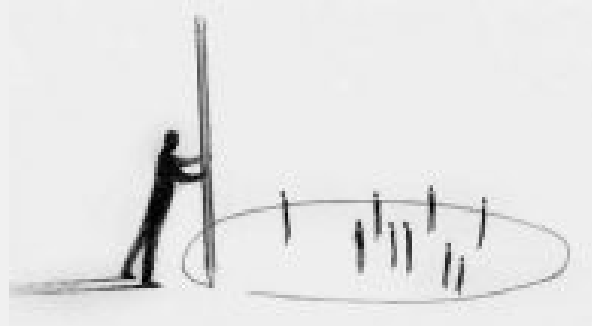
Μετάφραση: Λήδα Δώδου

Επιμέλεια: Αλέξανδρος Χρύσης

Στις 11 Φεβρουαρίου 1917 δημοσιεύεται στο Τορίνο ένα σύντομο φυλλάδιο, ενός νέου διανοούμενου και μαχητικού σοσιαλιστή. Ο Αντόνιο Γκράμσι [Antonio Gramsci], που ήδη ήταν 26 χρονών, δημοσιογράφος της εφημερίδας *Avanti!*, καθημερινής εφημερίδας του Ιταλικού Σοσιαλιστικού Κόμματος, δημοσιεύει το πρώτο του πρωτότυπο γραπτό, το μοναδικό τεύχος της *La Città futura*, που έρχεται ως απάντηση σε ένα αίτημα της Ένωσης Σοσιαλιστικής Νεολαίας του Πεδεμοντίου. Αυτό το γραπτό δεν αξιώνει να είναι ένα κανονικό δοκίμιο. Θέλει να είναι μια «προτροπή» για σκέψη και πράξη. Θέλει να υπηρετήσει την προπαγάνδα του Ιταλικού Σοσιαλιστικού Κόμματος, στους κόλπους μιας νεολαίας, που, καθώς αναδύθηκε μέσα από τον πόλεμο, ζει μια αναταραχή, βρίσκοντας τον εαυτό της εξόριστο από την ίδια της την καθημερινή ζωή. Αντιμετωπίζει ερωτήσεις ουσιώδεις και υπαρξιακές για την ιστορική περίοδο. Ο Γκράμσι παθιασμένος, ήδη από την μύησή του στον σοσιαλισμό, με τον επαναστατικό μετασχηματισμό της κοινωνίας δε διαχωρίζει πολιτική και κουλτούρα. Είναι αυτός ο οποίος επιδίωξε και κατόρθωσε να

συλλάβει και να συντάξει -μόνος- αυτό το τεύχος, του οποίου την ιδέα είχε ήδη από το 1915. Αυτός ο μαχητικός διανοούμενος γρήγορα εξειδικεύτηκε στην δημοσιογραφία, όπου απέκτησε ταχύτατα την φήμη μιας απαστράπτουσας και ευθύβολης πέννας, ικανής να διεξάγει ταυτόχρονα αιχμηρές αναλύσεις και σφοδρές επιθέσεις, καθώς και να παράγει εκλεπτυσμένα θεατρικά χρονικά. Ο Γκράμσι δεν εργαζόταν μόνο στην σύνταξη της εφημερίδας *Avanti!* στο Τορίνο, αλλά, από το φθινόπωρο του 1915, συνεργαζόταν με την εβδομαδιαία *Il Grido del Popolo*. Σε ένα ΙΣΚ διαιρεμένο, ανίσχυρο απέναντι στην αποδιοργάνωση που συνοδεύει έναν πόλεμο, συγκλονισμένο από τον ισχυρό εθνικισμό -ο διευθυντής της *Avanti!* Μπενίτο Μουσολίνι [Benito Mussolini] είχε αποχωρήσει, για να δημιουργήσει ένα λαϊκιστικό κίνημα, το φασισμό, που ήθελε να είναι διαταξικός και υποτάσσει το κοινωνικό στο εθνικό- ο νεαρός Γκράμσι αμφισβητεί μια πολιτική, η οποία παραμένει υποτελής στις ηγεμονεύουσες βιομηχανικές και αγροτικές δυνάμεις και η οποία δεν υπερβαίνει έναν διπλό εγκλωβισμό σε ένα κοινοβουλευτισμό, διαβρωμένο από τον τρανσφορμισμό [transformisme] και σε ένα στενά οικονομίστικο συνδικαλιστικό κίνημα. Καθώς μάχεται στους κόλπους της επαναστατικής αριστεράς του ΙΣΚ, συνυπάρχουν σε αυτόν και η κινητήρια ιδέα της αναγκαίας επανεκτίμησης των ιδεαλιστικών στοιχείων του μαρξισμού και το παθιασμένο αίσθημα της σοσιαλιστικής υπόθεσης, που αυτός ανακάλυψε στο εργατικό Τορίνο και στις ανατρεπτικές διαδηλώσεις του.

Η πολιτική και θεωρητική του εξέλιξη είναι ταχεία από το 1914 και βρίσκει στη Μελλοντική Πολιτεία βρίσκεται την πρώτη - λίγο αναπτυγμένη- έκφρασή της, που αναγγέλλει την ενθουσιώδη αναγνώριση της επανάστασης του Οκτώβρη, στο φημισμένο άρθρο του « Η επανάσταση ενάντια στο Κεφάλαιο» (24 Δεκέμβρη 1917, *Avanti!*). Αυτό το δημοσίευμα σηματοδοτεί ήδη μια κριτική στον αγκυλωμένο μαρξισμό, που είχε εμπιστοσύνη στους επιστημονικούς νόμους του ιστορικού υλισμού, προβλέποντας την αναγκαία σοσιαλιστική επανάσταση. Ο Γκράμσι επιμένει στον επείγοντα χαρακτήρα μιας θεωρητικής και πολιτικής μεταρρύθμισης, θεμελιωμένης στον υπολογισμό της υποκειμενικής διάστασης των οικονομικών, πολιτικών και κοινωνικών μετασχηματισμών και των πολιτιστικών τους μορφών. Ο Γκράμσι αμφισβητεί τον αντικειμενισμό της ερμηνείας του διάσημου προλόγου της Συμβολής στην Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας του 1859, που ήδη έχει «αγιοποιηθεί». Ο Γκράμσι ποτέ δε θα σταματήσει να σχολιάζει αυτό το κείμενο, για να επιστήσει την προσοχή στα εποικοδομήματα και στις «ιδεολογικές μορφές» ή στις «μορφές κοινωνικής συνείδησης, με τις οποίες οι άνθρωποι συνειδητοποιούν την σύγκρουση και την διεξάγουν μέχρι τέλους». Πρόκειται προφανώς για σύγκρουση, για μια αντίθεση που τίθεται ως ουσιαστική ανάμεσα στις υλικές παραγωγικές δυνάμεις της κοινωνίας και τις ήδη υπάρχουσες κοινωνικές σχέσεις.

Κουλτούρα και πνευματική και ηθική μεταρρύθμιση

Η Μελλοντική Πολιτεία είναι η υλοποίηση ενός σχεδίου, που διαμορφώνεται μέσα στις αντιπαραθέσεις, οι οποίες ήδη από το 1912 διαπερνούν το συνέδριο της σοσιαλιστικής Νεολαίας. Οι ρεφορμιστές θεωρούσαν αναγκαία μια πολιτιστική προετοιμασία, που θα εξασφάλιζε την πολιτική επέκταση του προλεταριάτου, αλλά αντιλαμβάνονταν την κουλτούρα υπό το πρότυπο των μαθημάτων, που προσφέρονταν από τα λαϊκά πανεπιστήμια, σαν ένα είδος λεξικού διευρυμένου από πληροφορίες για διάφορα θέματα, σχετικά αποσυνδεδεμένα από την πολιτική, «στοιχειωμένα» από την ιδέα μιας άσærκης, εγκυκλοπαιδικής γνώσης. Απέναντι σε αυτό το πολιτιστικό μοντέλο, που υποστηριζόταν από τον νεαρό Άγγελο Τάσκα [Angelo

Tasca, 1892-1960], μαχητή από το Τορίνο και αργότερα μέλος της Ordine Nuovo, οι επαναστάτες, από την πλευρά τους, με την παρότρυνση του νεαρού Αμαντέο Μπορντίγκα [Amadeo Bordiga, 1889-1970], μαχητή από τη Νάπολη -που το 1922 θα γίνει ο πρώτος γραμματέας του Κομμουνιστικού Κόμματος Ιταλίας- εκτιμούσαν ότι τα αστικά στοιχεία αυτής της κουλτούρας κινδύνευαν να μολύνουν την επαναστατική πίστη και να οδηγήσουν έμπρακτα στην ταξική συνεργασία. Η προπαγάνδα έπρεπε να επικεντρωθεί στην παραγωγική λειτουργία της εργατικής τάξης. Ο Γκράμσι εμπλέκεται σε αυτή την αφετηριακή διαμάχη, για να την υπερβεί. Τον Ιανουάριο του 1916 δίνει στην *Il Grido del Popolo* ένα πολύ σημαντικό άρθρο, «Σοσιαλισμός και Κουλτούρα», το οποίο λειτουργεί ως η προϋπόθεση των θέσεων και του προσανατολισμού του φυλλαδίου του Φεβρουαρίου [της Μελλοντική Πολιτείας]. Απορρίπτει τις δύο θέσεις ως θεωρησιακά αντιτιθέμενες και επιδιώκει να αλλάξει πεδίο, μετασχηματίζοντας τις έννοιες της κουλτούρας και του σοσιαλισμού, δίνοντας διαλεκτικό χαρακτήρα στην κάθε μία διαμέσου της άλλης χωρίς να τις συγχέει. Η κουλτούρα δεν μπορεί να ανάγεται σε μια απλή αντανάκλαση των υλικών συνθηκών. Είναι καθοριστική στην πολιτική χειραφέτηση, αλλά δεν μπορεί να εξομοιώνεται με τον παραδοσιακό «διανοουμενίστικο» ορισμό.

Αυτή είναι η κριτική που απευθύνει στον Τάσκα. Όπως ο Μπορντίγκα, ο ίδιος αρνείται κάθε επιτηδευμένο διανοουμενισμό. «Πρέπει να απαλλαγούμε από τη συνήθεια και να σταματήσουμε να αντιλαμβανόμαστε την κουλτούρα σαν μια εγκυκλοπαιδική γνώση, απέναντι στην οποία ο άνθρωπος μπορεί μόνο να μοιάζει με δοχείο που θα γεμίσει με εμπειρικά δεδομένα, γεγονότα απλά και ασύνδετα, που πρέπει έπειτα να τα κατατάξει με προσοχή στο μυαλό του σαν σε στήλες λεξικού, προκειμένου να είναι σε θέση, σε κάθε περίπτωση, να ανταποκριθεί σε διάφορες προκλήσεις του εξωτερικού κόσμου. Μια τέτοια μορφή κουλτούρας είναι εξαιρετικά επιβλαβής, ειδικά για το προλεταριάτο. Δε χρησιμεύει παρά μόνο για να δημιουργηθούν παρίες και άνθρωποι που θεωρούν εαυτούς ανώτερους από τους άλλους απλά επειδή έχει συσσωρευτεί στην μνήμη τους μια συγκεκριμένη ποσότητα γεγονότων και ημερομηνιών, που θα ξεφορτώσουν σε κάθε ευκαιρία, προκειμένου να φτιάξουν ένα διαχωριστικό ανάμεσα σε αυτούς και τους άλλους.» Ο Γκράμσι υποστηρίζει μια θέση, που έχουν υποστηρίξει πολλοί λαϊκοί και προοδευτικοί στοχαστές, όπως ο Γκαετάνο Σαλβεμίνι [Gaetano Salvemini, 1873-1957], ιστορικός, ειδικός στο ζήτημα του Νότου, και ανεξάρτητος πολιτικός άνδρας. Ο Γκράμσι δημοσιεύει στη Μελλοντική Πολιτεία ένα πολύ ωραίο κείμενο του Σαλβεμίνι, το οποίο αναπαράγεται σε αυτή την έκδοση. Αυτή η κουλτούρα δεν είναι κουλτούρα, είναι σχολαστικότητα. Και ο Γκράμσι επιμένει, προκειμένου να καταξιώσει απέναντι σε αυτήν [την εκδοχή της κουλτούρας], τη σοβαρότητα του καλύτερου εξειδικευμένου εργάτη, ο οποίος επιτυγχάνει στη ζωή του ένα στόχο επακριβώς προσδιορισμένο και ουσιώδη.

Σε αντίθεση με τον Μπορντίγκα, ο Γκράμσι δεν περιορίζει την κουλτούρα σε εργατική γνώση, που εγγράφεται άμεσα στην πάλη των τάξεων. Η κουλτούρα, την οποία έχει ανάγκη ο σοσιαλισμός, είναι διαφορετικό πράγμα από την αντίδραση ή την απάντηση στη βίαιη πίεση των φυσικών αναγκών, που παροξύνονται από την καπιταλιστική εκμετάλλευση της εργασίας. Η κουλτούρα, με την οποία πρέπει να προικιστεί το προλεταριάτο, είναι διαφορετική. Είναι κυρίως τρόπος διαμόρφωσης της προσωπικότητας. Θα πρέπει να κληρονομήσει την αντίληψη που διαμορφώθηκε από τον γερμανικό και τον ιταλικό ιδεαλισμό και να δρα σαν διαλύτης αυτών των παρασιτικών αναπαραστάσεων, που είναι ο μηχανικός υλισμός και ο θετικιστικός και εξελικτικός επιστημονισμός, αναπαραστάσεις που συναντώνται στην σκέψη του Μάρξ [Marx], στηριγμένες σε ορισμένα στοιχεία της σκέψης του που δεν έχουν ερμηνευτεί σωστά, όπως ο πρόλογος του 1859. Η κουλτούρα είναι μια πνευματική και ηθική μεταρρύθμιση, ατομική και συλλογική. Το κέντρο και ο σκοπός της είναι η διαμόρφωση του εσωτερικού εγώ, που κατακτά τη δική της αξία με μια παραγωγική δραστηριότητα του ιστορικού του χρόνου. [Η κουλτούρα] μετατρέπει αυτή την κατάκτηση σε δικαιώματα και καθήκοντα μέσα από την ενεργητική κατανόηση της λειτουργίας της στην κοινωνία και της θέσης της στην ιστορία που εκτυλίσσεται: « Η κουλτούρα είναι κάτι πολύ διαφορετικό. Αποτελεί οργάνωση, πειθαρχία του αληθινού εσωτερικού εγώ. Κατακτιέται από την ίδια την προσωπικότητα. Κατακτιέται από μια ανώτερη συνείδηση, χάρη στην οποία ο καθένας μπορεί να καταλάβει τη δική του ιστορική αξία, το δικό του ρόλο στη ζωή, τα δικά του δικαιώματα και τα δικά του καθήκοντα. Δεν πρόκειται για κτητικό ατομικισμό, διότι το εγώ και η προσωπικότητα σχετίζονται πάντα μεταξύ τους μέσα σε κοινωνικο-ιστορικούς οργανισμούς και μέσα σε συλλογικότητες συνεργασίας-

σύγκρουσης. Το εγώ διαμορφώνεται μέσα σε συλλογικές βουλήσεις, επινοώντας και σεβόμενο μια πειθαρχία, κάνοντας να υπάρχει μέσα στην πανίδα και στη χλωρίδα, αυτό που ο Αντόνιο Λαμπριόλα [Antonio Labriola] – ο οποίος δεν αναφέρεται, αλλά ο Γκράμσι τον είχε διαβάσει ολόκληρο, όπως και τον Σορέλ [Sorel], τον Κρότσε [Croce] και τον Τζεντίλε [Gentile]- το τεχνητό πεδίο της ιστορίας. Αυτή η ιστορία δεν υπακούει σε «έναν μοιραίο νόμο των πραγμάτων», τύπο που επίσης είναι του Λαμπριόλα. Απαιτεί την εθελούσια, συνειδητή δράση, που παράγει τους προσδιορισμούς της, υφίσταται τους περιορισμούς τους και τελικά τους μετατρέπει σε μια σχετικά απροσδιόριστη διαδικασία. «Ο άνθρωπος είναι κυρίως πνεύμα, δηλαδή ιστορική δημιουργία και όχι φύση.» Η ιστορία δεν είναι φυσική επιλογή χωρίς συνείδηση οργάνων. Συνεπάγεται τη συνειδητή παρέμβαση βουλήσεων διαμορφωμένων στη μεγάλη διάρκεια των σχέσεων, οι οποίες φέρνουν σε αντίθεση εκμεταλλευτές και εκμεταλλευόμενοι και, κατά συνέπεια, τη συνειδητή εμφάνιση της δυνατότητας του σοσιαλισμού: «Είναι γεγονός ότι η ανθρωπότητα μόνο βαθμιαία, κλιμακωτά απέκτησε συνείδηση της αξίας της και κατέκτησε το δικαίωμά της να ζει ανεξάρτητα από ιεραρχίες και προνόμια μειοψηφιών, που είχαν διασφαλιστεί ιστορικά στη διάρκεια προγενέστερων περιόδων. «Η κουλτούρα είναι ήδη αληθινή σκέψη, καθόσον πνευματική και ηθική μεταρρύθμιση, όπως την προσδιορίζουν τα Τετράδια της Φυλακής. Είναι η ωρίμαση προσωπικοτήτων και συλλογικοτήτων, η οποία δεν αποτελεί αντίγραφο μιας αυθόρμητης βιολογικής εξέλιξης, στιγματισμένης από τη βιαιότητα των φυσικών αναγκών. Εξαρτάται από την «έξυπνη σκέψη, αρχικά κάποιων ανθρώπων, έπειτα μιας ολόκληρης τάξης, πάνω στις αιτίες ορισμένων γεγονότων και στα καλύτερα μέσα, που μπορούν να υιοθετηθούν, για να τις μετασχηματίσει, από περιπτώσεις υποδούλωσης, σε λάβαρα εξέγερσης και κοινωνικής ανανέωσης.»

Αυτή η ωρίμαση μιας κουλτούρας ανθρώπινης διαμόρφωσης άρρηκτα προσωπικής και συλλογικής ταυτόχρονα, είναι ο όρος που προηγείται κάθε επανάστασης που είναι άξια αυτού του ονόματος. Ο Γκράμσι αναφέρεται στη συνέχεια στη Γαλλική επανάσταση και σε αυτή την ανατροπή, που ήταν ο Διαφωτισμός και η μεγάλη Εγκυκλοπαίδεια του Ντ' Αλαμπέρ [d'Alembert] και του Ντιντερό [Diderot], μαγιά μιας αστικής πνευματικής διεθνούς, ευαίσθητης στους πόνους και στις κοινές δυστυχίες καθενός από τα στοιχεία της.» Αυτό το παράδειγμα δείχνει ότι η σοσιαλιστική κουλτούρα δεν μπορεί παρά να στοχεύει να βάλει τέλος σε αυτούς τους πόνους και σε αυτές τις δυστυχίες, συμβάλλοντας στο να καθιερωθεί η αλληλεγγύη ανάμεσα σε αυτούς που βρίσκονται σε αυτές τις συνθήκες και πασχίζουν να επιλύσουν τα προβλήματα της ύπαρξής τους. Γι' αυτό [η σοσιαλιστική κουλτούρα] θα πρέπει να αναπροσανατολίσει, να εντείνει και να δώσει οικουμενική διάσταση σε αυτή την κριτική, ως «κριτική του καπιταλιστικού πολιτισμού» καθιστώντας αυτή την άλλη κριτική μέσο της διαδικασίας συγκρότησης της «ενιαίας συνείδησης του προλεταριάτου». Αυτή η κουλτούρα έχει ως στόχο την «συνείδηση του εγώ» με πιο ευρεία και σχεσιακή έννοια. «Ενός εγώ, που αντιτίθεται σε άλλα, διαφοροποιείται, και, έχοντας θέσει έναν στόχο, κρίνει τα γεγονότα, όχι μόνο σε σχέση με εκείνο το ίδιο, αλλά επίσης και ως ισοδύναμο προόδου ή αντίδρασης.» Έτσι, λοιπόν, επανεκτιμώντας τον κλασικό ορισμό της σοφίας που έδωσε ο Σωκράτης, αυτόν του «γνωρίζειν εαυτόν», ο Γκράμσι ενοποιεί τη σοσιαλιστική κουλτούρα και την κριτική της κουλτούρας σε μια γραμμή της θεωρητικής και πρακτικής συγκρότησης των ατόμων, που γίνονται τα ίδια δημιουργοί του κόσμου τους εν γνώσει της αιτίας. Αυτή η επανεκτίμηση δεν αφορά μόνο τον Μαρξ και τον γερμανικό ιδεαλισμό αλλά και τον Αντόνιο Λαμπριόλα και τον Ζορζ Σορέλ, αλλά σε αυτό το κείμενο αναφέρεται στον Βίκο [Vico, 1668-1744], που είχε δώσει στη Scienza Nuova μια ιστορική, πολιτική και αγωνιστική ερμηνεία του τι σημαίνει το «γνωρίζειν εαυτόν».

Είναι όντως σημαντικό ότι το άρθρο «Σοσιαλισμός και κουλτούρα» αρχίζει και τελειώνει με αυτή την αναφορά του Βίκο. Ερμηνεύοντας τον αφορισμό που συναντάται πρώτη φορά στον Αθηναίο νομοθέτη Σόλωνα και ο οποίος, στη συνέχεια, έγινε το νεύρο της φιλοσοφικής προσταγής σύμφωνα με το Σωκράτη, ο Βίκο ορίζει ότι αυτή η φιλοσοφική προσταγή απευθύνεται κυρίως στους πληβίους. Αυτοί πιστεύεται ότι, στην πραγματικότητα, είχαν ζωώδη καταγωγή και εκτιμήθηκαν ανάλογα από τους ευγενείς, που υποστήριζαν για τους εαυτούς τους ότι είχαν θεία καταγωγή. Η ρήση σημαίνει, για τον Βίκο, ότι οι πληβίοι θα πρέπει να γνωρίζονται και να στοχάζονται γι' αυτούς τους ίδιους ως όντων φύσης ίσης προς αυτή των ευγενών και να απαιτούν, επομένως, ισότητα δικαίου. Η κουλτούρα των πληβείων παίρνει την μορφή της αστικής και πολιτειακής ισότητας και αυτή η συνείδηση της ανθρώπινης ισότητας είναι ο

λόγος της ανάδυσης των δημοκρατικών πολιτειών στην αρχαιότητα. Για τον Γκράμσι, η κουλτούρα ως σοσιαλιστική κουλτούρα καθίσταται κριτική απέναντι σε όλον τον πολιτισμό που έγινε καπιταλιστικός, όπως ακριβώς ο σοσιαλισμός, καθώς έγινε κουλτούρα, προσανατολίζεται σύμφωνα με μια νέα πειθαρχία, αυτή του δημιουργού μιας ολοκληρωμένης τάξης πραγμάτων, απελευθερωμένης από προνόμια, προκαταλήψεις και αρχαίες και νεότερες ειδωλολατρίες. Για τους υπό διαμόρφωση σοσιαλιστές, «η αυτογνωσία σημαίνει να είσαι κύριος του εαυτού σου, να διαφοροποιείσαι, να απεμπλέκεσαι από το χάος, να είσαι στοιχείο της τάξης [πραγμάτων], αλλά ένα στοιχείο της δικής σου τάξης και της δικής σου πειθαρχίας ως προς ένα ιδανικό. Και όλα αυτά δεν μπορούν να κατακτηθούν χωρίς να γνωρίζεις και τους άλλους, την ιστορία τους, την διαδοχή των προσπαθειών, που έχουν κάνει, για να γίνουν αυτό που είναι, για να δημιουργήσουν τον πολιτισμό που έχουν δημιουργήσει και τον οποίο θέλουμε να υποκαταστήσουμε με τον δικό μας. Αυτό σημαίνει να έχουμε έννοιες γι' αυτό που είναι η φύση και οι νόμοι της, για να γνωρίζεις τους νόμους που εξουσιάζουν το πνεύμα. Και πρέπει να μαθαίνεις τα πάντα, χωρίς να χάνεις από την οπτική σου ότι ο τελικός σκοπός είναι να γνωρίσεις καλύτερα τον ίδιο σου τον εαυτό μέσα από τους άλλους και τους άλλους μέσα από τον ίδιο σου τον εαυτό.»

Αυτή είναι η κομβική έννοια της κουλτούρας και του σοσιαλισμού, που προϋποθέτει η Μελλοντική Πολιτεία. Μπορούμε να καταλάβουμε γιατί αυτό το εκπληκτικό κείμενο δεν μπορεί να καταταχθεί στη συμβατική κατηγορία προπαγάνδας, στην οποία εγγράφεται. Ως τέτοιο, πρόκειται για στιγμή της διανοητικής και ηθικής μεταρρύθμισης, της οποίας ο σοσιαλισμός είναι ο φορέας και το αντικείμενο ανά πάσα στιγμή. Όπως το θέτει η Μαρίνα Παλαντίνι Μουσιτέλλι [Marina Paladini Musitelli], η κουλτούρα, η οποία νοείται ως διανοητική και ηθική μεταρρύθμιση, «είναι ένα ουσιώδες καθήκον για κάθε άνθρωπο, αλλά μια αληθινή κατηγορική προσταγή για τους προλετάριους». Αυτή η προσταγή θα βρει διπλή έκφραση. Από την μία θα είναι η πρόταση της προσάρτησης στους πολιτικούς και οικονομικούς οργανισμούς της εργατικής τάξης (στο Κόμμα και τα συνδικάτα) μιας ελεύθερης και ανιδιοτελούς Ένωσης για την κουλτούρα, που θα επιτρέπει -σύμφωνα με τα λόγια ενός μεταγενέστερου άρθρου υπό τον τίτλο «Για μια Ένωση για την κουλτούρα»- ένα πεδίο συζητήσεων, στο οποίο «θα συναντώνται αυτό που ενδιαφέρει ή θα μπορούσε κάποτε να ενδιαφέρει το εργατικό κίνημα» «και το πνεύμα της ανιδιοτελούς αλληλεγγύης, της αγάπης για την ελεύθερη συζήτηση και η επιθυμία για αναζήτηση της αλήθειας με μοναδικά ανθρώπινα μέσα». Η δεύτερη έκφραση δεν είναι άλλη από το φυλλάδιο της Μελλοντικής Πολιτείας.

Μια προτροπή για μια πολιτική δημοσιογραφία.

Ο αναγνώστης δεν μπορεί παρά να εκπλαγεί από αυτό το φυλλάδιο, με έντεκα κείμενα άνισα στο μέγεθος, με ποικίλη θεωρητική και πολιτική σημασία. Αυτά τα κείμενα ποικίλουν από απλή προπαγάνδα, που αναγγέλλει το σκοπό του φυλλαδίου, από την προκήρυξη ως το κύριο άρθρο, από τον αφορισμό σε μια παθιασμένη χιουμοριστική ανάρτηση, από το ενημερωτικό σημείωμα και την αναγνωστική συμβουλή στο μικρό δοκίμιο διερεύνησης. Θα μπορούσαμε να δούμε σε αυτή τη σχετικά ετερογενή πολλαπλότητα ένα είδος φιλολογικής τεχνικής, αυτή της σύνθεσης κειμένων, δοκιμάζοντας διάφορα είδη γραφής. Αλλά στην

πραγματικότητα πρόκειται περισσότερο για έναν δημοσιογραφικό πειραματισμό, που ψάχνει να δώσει μια ιδέα για το ποιο θα έπρεπε να είναι το περιεχόμενο και η γνώση, οι χαρακτηριστικές στήλες σε μια εβδομαδιαία έκδοση σοσιαλιστικής κουλτούρας, που θα παρεμβαίνει σε θεμελιώδεις συζητήσεις της εποχής της και της χώρας της. Στα Τετράδια ο Γκράμσι θα σταθεροποιήσει και θα θεωρητικοποιήσει τη σκέψη του ως δημοσιογράφου στη δημοσιογραφία, που περιστρέφεται γύρω από την έννοια της «ολοκληρωμένης δημοσιογραφίας». Το Τετράδιο 24, με τίτλο «Δημοσιογραφία», συνενώνει όλα τα διάσπαρτα κείμενα και ξεκινάει με έναν ορισμό, που είναι ενδιαφέρον να αντιμετωπιστεί ως το σημείο

κατάληξης μιας πρακτικής, της οποίας η Μελλοντική Πολιτεία θα ήταν το σημείο εκκίνησης. Η ολοκληρωμένη δημοσιογραφία στα 1934 δε χαρακτηρίζεται μόνο από το γεγονός που ο ίδιος εξηγεί: «ικανοποίηση όλων των αναγκών (μιας ορισμένης κατηγορίας) του κοινού του, αλλά και από τη δημιουργία και την ανάπτυξη αυτών των αναγκών και, κατά συνέπεια, τη δημιουργία, κατά μία έννοια, του κοινού του και τη προοδευτική επέκταση του πεδίου του.» Προϋποθέτει: «ως σημείο εκκίνησης μια πολιτιστική συσπείρωση (με την ευρεία έννοια), λίγο-πολύ ομοιογενή, ενός συγκεκριμένου τύπου, ενός συγκεκριμένου επιπέδου, που σίγουρα θα έχει ένα συγκεκριμένο γενικό προσανατολισμό, με θέληση να στηριχτούμε σε αυτή τη συσπείρωση, για να φτιάξουμε ένα πλήρες, αυτόνομο, πολιτιστικό οικοδόμημα, ξεκινώντας κατευθείαν... από τη γλώσσα, δηλαδή από το μέσο έκφρασης και αμοιβαίας επικοινωνίας. Όλο το οικοδόμημα θα έπρεπε να είναι φτιαγμένο με βάση «ορθολογικές» αρχές, δηλαδή λειτουργικές, στο μέτρο που θα ξεκινάμε από δεδομένες προκειμένες θέλοντας να φτάσουμε σε καθορισμένες συνέπειες.» Μπορούμε να επαληθεύσουμε αβίαστα ότι αυτή η σύλληψη ξεκινάει να πραγματώνεται το 1917. Αλλά θα ήταν λάθος να υποστηρίξουμε μια πλήρη συνέχεια. Το κείμενο στην πραγματικότητα δεν περιγράφει παρά μόνο τα περιγράμματα των στηλών της ολοκληρωμένης δημοσιογραφίας. Παρουσιάζεται πρώτα από όλα σαν ένα είδος μωσαϊκού, του οποίου τα στοιχεία αναφέρονται το ένα στο άλλο, συχνά με τρόπο ελλειπτικό. Το άρθρο της παρουσίασης προσδιορίζει το κοινό του, την λαϊκή νεολαία που θα διαμορφώσει και θα διαπαιδαγωγήσει στο πνεύμα ενός σοσιαλισμού προς ανανέωση. Τα δύο τελευταία άρθρα δίνουν, το ένα , στατιστικές ενδείξεις σχετικά με την ανάπτυξη του κινήματος της σοσιαλιστικής νεολαίας και το άλλο, δύο πολύτιμες επισημάνσεις για το περιοδικό που προσδιορίζεται ως « η εστία νέων ηθικών ενεργειών, του νέου πνεύματος». Αυτό το τελευταίο άρθρο υπό τον τίτλο «Η Μελλοντική Πολιτεία» διευκρινίζει ότι το φυλλάδιο δεν έχει στόχο να θεωρηθεί σαν ένα «δοκίμιο» υπό την θεωρητική έννοια, αλλά «μια πρόσκληση και μια προτροπή» για στοχασμό, για μια παιδαγωγική δράση, που γνωρίζει να εκμεταλλεύεται τις δυνατότητες της ιστορικής συγκυρίας. Ο Γκράμσι προαισθάνεται, στην πραγματικότητα, ως σημείο καμπής στον εμπολέμο κόσμο, την πιθανότητα κατάρρευσης των δομών του αστικού οικοδομήματος και την ανάδυση ενός νέου οικοδομήματος. Σε αυτό το σημείο, υποστηρίζει την θεωρητική και πρακτική αναγκαιότητα να καταφύγουμε στην έλλογη ουτοπία του ιδεώδους που έχει διαμορφωθεί με βάση το «γνώμονα δικαίου» του ηθικού Κράτους και του τέλους των προνομίων. Αυτό είναι που υπογραμμίζει το προτελευταίο άρθρο, το οποίο είναι αφιερωμένο στην κατάσταση του κινήματος της σοσιαλιστικής νεολαίας: «Ένας ολοένα αυξανόμενος αριθμός των νέων αισθάνεται την ανάγκη να διαμορφώσει και να χτίσει μια συνείδηση, που θα γνωρίζει να συλλέγει και να επιλύει σωστά όλα τα προβλήματα που θα θέτει η ζωή. Αισθανόμαστε στον αέρα το άρωμα της καινοτομίας. Ο κόσμος βρίσκεται σε μια αποφασιστική καμπή. Όλος ο κόσμος αισθάνεται ότι πρέπει να πατάει σταθερά στα πόδια του, για να αντισταθεί στην κατάρρευση και να είναι έτοιμος να αντικαταστήσει το παλιό οικοδόμημα με ένα καινούριο, φωτισμένο από τον ήλιο και με τη φρεσκάδα ενός ιδανικού που δεν πεθαίνει.» Από την μια πλευρά, υποστηρίζεται χωρίς δισταγμό η «ιδεαλιστική» διάσταση του εγχειρήματος, και από την άλλη προϋποτίθεται η εγγραφή της επιθεώρησης σε μια «παράδοση κατεξοχήν ιταλική, την παράδοση του Ματσίνι [Mazzini]», αναζωογονημένη από τους σοσιαλιστές. Ο Τζουζέπε Ματσίνι ήταν ο διανοητής και ο μείζων παράγοντας της δημοκρατικής πτέρυγας του Risorgimento. Στη συνέχεια, και κυρίως στα Τετράδια της Φυλακής, και ιδιαίτερα στο Τετράδιο 19, ο Γκράμσι άσκησε πολύ σκληρή κριτική στον Ματσίνι για την αποτυχία του να εξασφαλίσει την ηγεμονία των λαϊκών δυνάμεων και για το ότι ουδετεροποιήθηκε και ηττήθηκε από τον Καβούρ [Cavour], ηγέτη των μετριοπαθών και φορέα πραγμάτωσης της πρώτης σύγχρονης μορφής της παθητικής επανάστασης. Ο Γκράμσι δε λέει τίποτα περισσότερο για να δια φωτίσει αυτή την αναφορά στον Ματσίνι. Για την ακρίβεια, αυτή η αναφορά φωτίζεται από τον ίδιο τον τίτλο της «Νέας Επιθεώρησης της σοσιαλιστικής ζωής». Σε όλα τα άρθρα η μεταρρύθμιση του σοσιαλισμού συνδέεται με τη θεματική της πολιτείας και, επιπλέον, αναφέρεται στις πολιτικές ουτοπίες του ουμανισμού της Αναγέννησης, όπως Η Πολιτεία του Ήλιου του Τομάζο Καμπανέλα [Tommaso Campanella], αποφεύγοντας ταυτόχρονα τον ουτοπισμό. Ακόμη βαθύτερα, ο Γκράμσι επιμένει στην ιδιότητα του πολίτη ως ουσιώδους στοιχείου του σοσιαλισμού. Ο όρος του πολίτη είναι πανταχού παρών, και όχι αυτός του παραγωγού, που κυριαρχεί στη θεματική των εργοστασιακών συμβουλίων και της Ordine Nuovo το 1921. Αυτή η διακριτική πολιτειακή και πολιτική απόχρωση δε σημαίνει σε καμιά

περίπτωση την παραγνώριση της εργασίας. Συγκεκριμενοποιεί ότι δεν μπορούμε να διαχωρίζουμε την εικόνα του εργάτη από αυτή του πολίτη, όπως το αποδεικνύει η σημασία που αποδίδεται «στην προσδοκία του δυναμικού ηθικού Κράτους στην Ιταλία». Πληροφορεί ότι η καθολική εξαφάνιση του κράτους είναι ήδη, για τον νεαρό Γκράμσι, μια ουτοπία. Ο σοσιαλισμός ορίζεται με όρους πολιτείας, μιας πολιτείας, όπου όλα τα προνόμια έχουν εξαφανιστεί και όπου βασιλεύει «ο γνώμονας δικαίου» ότι «όλοι οι πολίτες» απολαμβάνουν «τη δυνατότητα της ολοκληρωμένης πραγμάτωσης της ίδιας της ανθρώπινης προσωπικότητάς τους», όπως αναφέρεται στην τελευταία σελίδα του άρθρου «Τρεις αρχές, τρεις τάξεις». Η πολιτική εδώ είναι αποφασιστική και είναι υπεύθυνη της πραγμάτωσης του «συγκεκριμένου καθολικού». Αυτός ο πολιτικός- πολιτειακός προσανατολισμός εμπνέεται ταυτόχρονα από την παράδοση του αναγεννησιακού ρεπουμπλικανισμού και από τον γερμανικό και ιταλικό ιδεαλισμό. Δεν είναι τυχαίο ότι ο Γκράμσι δίνει για μελέτη σε νεαρούς σοσιαλιστές κείμενα του φιλελεύθερου Κρότσε και του Καρλίνι [Carlini], φιλοσόφου- μαθητή του Τζεντίλε. Πρέπει επίσης να σημειώσουμε ότι τα ονόματα των Μαρξ, Ένγκελς, Σορέλ, Λαμπριόλα και άλλων μαρξιστών θεωρητικών, που του ήταν γνωστοί, δεν αναφέρονται. Σίγουρα παραμένουν στο παρασκήνιο. Ο Γκράμσι επιδιώκει να δείξει με την πρακτική του ως κριτικού δημοσιογράφου και παιδαγωγού ότι η καινούρια κουλτούρα συνεπάγεται την αφομοίωση σημαντικών σκέψεων, που απορρέουν από διαφορετικές παραδόσεις, έξω από κάθε θεωρητικό δογματισμό.

Η νεολαία για την έξοδο από την ιταλική δυστυχία

Η Μελλοντική Πολιτεία απευθυνόταν στην λαϊκή και σπουδάζουσα νεολαία, που ήδη είχε εμπλακεί σε έναν πόλεμο, τον οποίο διεξήγαγε ένα κράτος διστακτικό και ανέτοιμο, υποταγμένο σε ένα ΙΣΚ ανίκανο να ξεπεράσει τον κοινοβουλευτισμό και τον συνδικαλισμό, μέσα σε ένα κλίμα εντεινόμενου από τη διευθύνουσα τάξη εθνικισμού. Ο πόλεμος έκανε την νεολαία να εγκαταλείψει την αδιαφορία και η εργατική δυσανεμία μεγάλωνε λόγω της έλλειψης ψωμιού. Σύντομα ξέσπασαν στο Τορίνο εξεγέρσεις, που κατεστάλησαν σκληρά (150 θάνατοι, χιλιάδες συλλήψεις και αποστολές στο μέτωπο). Η ρωσική επανάσταση αρχίζει να γίνεται γνωστή. Ο Γκράμσι είναι πεπεισμένος: «Το μέλλον ανήκει στους νέους. Η Ιστορία ανήκει τους νέους. Αλλά στους νέους που, σκεπτόμενοι το καθήκον που η ζωή επιβάλλει στον καθένα, φροντίζουν να εξοπλιστούν επαρκώς, για να το αντιμετωπίσουν με τρόπο που αρμόζει στις πιο ενδόμυχες πεποιθήσεις τους, [στους νέους] που ενδιαφέρονται να δημιουργήσουν αυτό το περιβάλλον μέσα στο οποίο η ενέργειά τους, η ευφυΐά τους, η δραστηριότητά τους θα βρίσκει τη μέγιστη ανάπτυξη, την καλύτερη και παραγωγικότερη επιβεβαίωση.» Η Μελλοντική Πολιτεία είναι η πολιτεία των νέων. Πρόκειται να μεγαλώσει και να δημιουργήσει μια πρωτοπορία. «Η οργάνωση έχει ένα παιδαγωγικό και διαμορφωτικό σκοπό», που θα πρέπει να οδηγήσει σε μια ανάληψη υπευθυνότητας μέσα στο κόμμα. Ο Γκράμσι αναλύει την ιστορική συγκυρία ως δυνητικά ευνοϊκή. «Η έλευση του πολέμου, σαν πνοή ανέμου, ταρακούνησε τους αδιάφορους, τους νέους, που μέχρι χθες κορόιδευαν οτιδήποτε είχε σχέση με την αλληλεγγύη και την πολιτική.»

Αυτή η εμπιστοσύνη δεν είναι, ωστόσο, τυφλή και ο στόχος της είναι επαναστατικός. Ο Γκράμσι αρθρώνει με πρωτοτυπία αυτόν το στόχο με την πνευματική και ηθική μεταρρύθμιση, την οποία ασκεί χωρίς να την εκφράσει με μια έννοια. Το κείμενο δίνει, πράγματι, με διάσπαρτα στοιχεία, τα οποία ο αναγνώστης πρέπει να συνδέσει σαν ένα δίκτυο, μια πολύ κριτική ανάλυση της ιστορικής συγκυρίας, που υλοποιείται μέσα από την οπτική της επαναστατικής πτέρυγας του ΙΣΚ. Η εκκίνηση γίνεται ανέκκλητα με ένα βάνουσο αφορισμό, που αποτελεί το σημείο 4 του άρθρου «Περιθώρια », του μεγαλύτερου του φυλλαδίου. «Λένε ότι στην Ιταλία υπάρχει το χειρότερο είδος σοσιαλισμού σε ολόκληρη την Ευρώπη. Αν αυτό ισχύει, η Ιταλία έχει τον σοσιαλισμό που της αξίζει.» Η πολεμική προς αυτόν το σοσιαλισμό και μια κάποια ιταλική αθλιότητα είναι το οδηγητικό νήμα της Μελλοντικής Πολιτείας. Κλείνοντας ο Γκράμσι θυμίζει τα όρια που περιορίζουν τις δυνατότητες του σοσιαλισμού και που θα πρέπει να ξεπεραστούν. Η κριτική αυτή προδιαγράφει μια πολιτιστική πολιτική στο πλαίσιο μιας γενικότερης κριτικής της ιταλικής αθλιότητας. Πρώτα απ' όλα η Ιταλία είναι μια χώρα, όπου επικρατεί ο αναλφαβητισμός, ο οποίος φυλακίζει τους ανθρώπους στο μικροπρεπή κύκλο της οικογενειακής και τοπικής τους κοινότητας, στους κύκλους άμεσου ενδιαφέροντος και τους αποτρέπει από το να σκέφτονται και να ζουν ως «πολίτες ενός ευρύτερου

κόσμου, πολίτες που πρέπει να μοιράζονται ιδέες, ελπίδες, βάσανα». Αυτή η κατάσταση ενισχύεται από την απουσία μιας πραγματικής γλωσσικής ενότητας και από το πλήθος των διαλέκτων που οριοθετούν τις σχέσεις στην ζωή. Η πνευματική και ηθική μεταρρύθμιση προϋποθέτει την ανάδυση μιας συγκεκριμένης ανάγκης αλφαριθμητισμού, δηλαδή της γλώσσας. Αυτή η ανάγκη για την γλώσσα, στην πραγματικότητα, έχει γίνει πολύ λίγο αισθητή. Αν αυτή η έλλειψη αναθέτει στο σχολείο το έργο του, αυτό θα πρέπει να αναδειχθεί με αυτόνομο τρόπο. «Η αίσθηση της αναγκαιότητας να γνωρίζουμε το αλφάβητο και την γλώσσα.» Η σοσιαλιστική προπαγάνδα ενισχύεται με την ενίσχυση αυτής της ανάγκης της γλώσσας στον πυρήνα των συνειδητήσεων, που οδηγούνται έτσι να διαμορφώσουν, με τη ζωντανή εκμάθηση της εθνικής γλώσσας, την «αγάπη για την γνώση». Η πραγματική γνώση και εξάσκηση μιας γλώσσας επηρεάζει την παραγωγή πραγματικής γνώσης της ιστορικής κατάστασης των ανθρώπων και της ίδιας της κουλτούρας. Ο νεαρός διανοούμενος από την Σαρδηνία, ο οποίος γλωσσικά διαμορφώνεται στο πανεπιστήμιο του Τορίνο κι ο οποίος παραιτήθηκε από το να γίνει αναγνωρισμένος ειδικός αυτής της επιστήμης, κάνει την γλώσσα όχι απλά ένα μέσο επικοινωνίας αλλά ένα ζωντανό περιβάλλον διαμόρφωσης ατόμων και κοινωνιών. Ο σοσιαλισμός είναι παραγωγός γλώσσας υπό την έννοια ότι παρουσιάζει ως στόχους του την εξαφάνιση του αναλφαριθμητισμού, την επέκταση της εθνικής γλώσσας και, όσον αφορά την οικουμενικότητά του, προσλαμβάνει την πλούσια όψη της μετάφρασης αυτών των γλωσσών, από την μία στις άλλες: «Ο αναλφαριθμητισμός δεν εξαφανίζεται πλήρως, μέχρις ότου ο σοσιαλισμός μπορεί να τον κάνει να εξαφανιστεί, γιατί ο σοσιαλισμός είναι το μοναδικό ιδανικό που μπορεί να μετατρέψει όλους τους Ιταλούς, οι οποίοι, αυτή την στιγμή, ζουν μόνο για τα μικρά προσωπικά τους ενδιαφέροντα, σε πολίτες, με την καλύτερη και πιο πλήρη έννοια της λέξης, σε ανθρώπους που δεν έχουν γεννηθεί μόνο για να καταναλώνουν τροφή.»

Κατά δεύτερον, ο σοσιαλισμός στην Ιταλία χαρακτηρίζεται από μια αδυναμία των διανοούμενων στρωμάτων. Όσο αυτά εξηγούνται ενάντια στην υφιστάμενη τάξη πραγμάτων ή ψάχνουν μια λύση στα κοινωνικά προβλήματα, ορμούν στην πρώτη ιδέα ή θεωρία- θετικισμό, εξελικτισμό, σοσιαλισμό, φουτουρισμό- η οποία παρουσιάζεται με την προφάνεια ενός ουσιώδους ιδανικού. Μόλις εξαντληθεί αυτή η αρχική προσπάθεια, αυτοί οι διανοούμενοι ανακαλύπτουν ότι υπάρχουν προβλήματα, των οποίων η λύση βρίσκεται έξω από αυτές τις ιδεολογίες ή απαιτούν περισσότερη προσπάθεια και σκέψη. Ορμούν λοιπόν προς «μια νέα αλήθεια», η οποία τους προσελκύει και τους παρέχει προσωρινά μια ικανοποίηση. Αυτή η αστάθεια και η μεταβλητότητα μαρτυρούν την πνευματική ρηχότητα των άθλιων μικρών ψυχών, που ψάχνουν έξω από αυτές τις ίδιες την αιτία των πνευματικών αποτυχιών τους. Το σοσιαλιστικό κόμμα και η κουλτούρα του είναι ιδιαίτερα έκθετοι στη μόλυνση από αυτούς τους μισο-διανοούμενους και έχουν αποδυναμωθεί από τη συχνή λιποταξία τους. Έτσι το κόμμα δεν μπορεί να επεξεργαστεί και να αναπτύξει την αναγκαία κοσμοαντίληψη, για να συσπειρώσει το λαό, για να παραγάγει αναλύσεις των περιστάσεων και για να αναδείξει πολιτικές στρατηγικές, που επιτρέπουν να βγούμε από το διπλό αδιέξοδο που συνιστούν η πρακτική υποτέλεια του κοινοβουλευτισμού και του ρεφορμιστικός συνδικαλισμός. Ο Γκράμσι ανακαλύπτει, με αρνητικό τρόπο, την πολιτική και φιλοσοφική σημασία του ζητήματος των διανοούμενων. Η Μελλοντική Πολιτεία αναγνωρίζει τον επείγοντα χαρακτήρα του σχηματισμού διανοούμενων, που θα είναι απαλλαγμένοι από «την έλλειψη χαρακτήρα και ευφυΐας». Το Σοσιαλιστικό Κόμμα πρέπει να προσλάβει μια διάσταση, που να αποκλείει «τους ερασιτέχνες της πίστης και τους ερασιτέχνες της γνώσης». Εν τω μεταξύ, πολύ γρήγορα ο Γκράμσι θα μετατοπίσει και θα διευρύνει το ζήτημα της διανόησης με βάση τρεις θέσεις: α) κάθε άνθρωπος είναι φιλόσοφος ή διανοούμενος, β) κάθε κοινωνική ομάδα παράγει τις ομάδες των διανοούμενων της, που είναι εξειδικευμένοι με βάση τη θέση της στην παραγωγή, γ) η λειτουργία των διανοούμενων είναι η κατασκευή της ηγεμονίας ή της αντι-ηγεμονίας της κοινωνικής ομάδας. Θα είναι το 1926 με το δοκίμιο Κάποια προβλήματα για το ζήτημα του Νότου, που η θεωρία θα βρει τον ακριβή σχηματισμό της και θα αποτελέσει ένα από τα σημεία εκκίνησης των Τετραδίων Φυλακής. Το 1917 οι διανοούμενοι θεωρούνται ως μία από τις πτυχές της ιταλικής πνευματικής και ηθικής αθλιότητας, που απειλεί τη νεολαία και που πρέπει οπωσδήποτε να καταπολεμηθεί από τη ζωντανία της στράτευσης, που οδηγεί στην έξοδο από την απολίτικη αδιαφορία, το θεωρητικό ερασιτεχνισμό και την ηθική αστάθεια.

Κατά τρίτον, η ιταλική αθλιότητα είναι αυτή ενός κράτους, που δεν μπορεί να δώσει στον φιλελευθερισμό

[liberalismo] -(ο Γκράμσι έλεγε «ελευθερισμός» [liberismo], αλλά ο όρος είναι ταυτόχρονα πολιτικός και οικονομικός)- τη μετατροπή της ηθικής του στόχευσης σε κράτος. Το ζήτημα συζητείται σε μια από τις τρεις μεγάλες στιγμές του φυλλαδίου, η οποία είναι ένα μικρό δοκίμιο, « Τρεις αρχές, τρεις τάξεις», και στο οποίο θα επανέλθουμε. Αυτός ο φιλελευθερισμός στηρίζεται στην οικουμενικότητα ιδεών-ορίων προικισμένων με ορθολογικότητα -η ελευθερία όλων των ανθρώπων ως πολιτών να είναι ικανοί να δραστηριοποιούνται ελεύθερα και να ασκούν τη νομοθετική τους εξουσία. Γενικά αυτή η φιλελεύθερη οικουμενικότητα ως τέτοια, σε ένα καπιταλιστικό καθεστώς, περιορίζεται από την ιδιαίτερη ταξική της βάση και παραμένει μια ουτοπία που διαφέρει πάντοτε από την ιδέα της. Αλλά αυτό μεταφράζεται σε κρατικές μορφές, που συνιστούν μια αντιφατική μεν, αλλά συνεπή τάξη πραγμάτων. Ο Γκράμσι διακρίνει δύο κυρίαρχες ιστορικές μορφές αυτής της τάξης: την αγγλική και την γερμανική, καθεμιά με την δική της μορφή *forma mentis* [μορφή σκέψης]. Καθεμιά επιρρεπής να αναπτύξει, στο όνομα της οικουμενικότητας μιας αρχής, μια συντεταγμένη μορφή του σοσιαλισμού, μέσα στα όρια του μερικού συμφέροντος της κυρίαρχης τάξης, να θέσει [δηλαδή] υπό κηδεμονία το εργατικό κίνημα και να περιορίσει την ταξική πάλη.

Η αγγλική μορφή τείνει στον «ελευθερισμό», δηλαδή θέτει σε κίνηση «το δικαίωμα στην ελεύθερη κατάφαση όλων των ενεργειών» και μπορεί να απολήξει υπό την πίεση των ταξικών αγώνων σε μια μορφή «σοσιαλισμού του αστικού κράτους, σοσιαλισμού χωρίς σοσιαλισμό». Επομένως, το προλεταριάτο επωφελείται από μεταρρυθμίσεις, που το οδηγούν σε μια ενσωμάτωση, στην αποδοχή της κηδεμονίας της άρχουσας τάξης, στο « να διεξάγει την ταξική πάλη με αυτοσυγκράτηση και χωρίς την ηθική αγανάκτηση, που χαρακτηρίζει το εργατικό κίνημα». Αυτό είναι που κατάφερε η πολιτική του Λόυντ Τζορτζ [Lloyd George].

Η γερμανική μορφή χαρακτηρίζεται από μια ανεστραμμένη πολικότητα, από μια άλλη *forma mentis*. Το κράτος είναι αναμφισβήτητα αυταρχικό, αλλά νομιμοποιείται ως έλλογο κράτος, που περιορίζει τις αυθόρμητες ελεύθερες δυνάμεις των ανθρώπων με μια πράξη βουλήσεως, η οποία μεταφράζεται σε πρόγραμμα, προκαθορισμένο από το Λόγο. Ο μεγάλος ιδεαλιστής φιλόσοφος Fichte είναι ο θεωρητικός του. Απλά, το κοινοβούλιο έχει λιγότερη εξουσία, αλλά δεν τίθεται ζήτημα να εμποδιστεί η ελεύθερη συζήτηση. Η πλειοψηφία απλά δεν έχει κανένα αναγνωρισμένο δικαίωμα στην αλήθεια. Είναι το υπουργείο, που κρίνει και επιλέγει ανάμεσα στις ελεύθερες αντιπαραθέσεις, φέρνουν σε αντίθεση τα αντιμαχόμενα κόμματα, προκειμένου να αποκτήσουν την πλειοψηφία, και είναι αυτό που διοικεί και εξασφαλίζει την εποπτεία μιας διανεμητικής δικαιοσύνης, η οποία προστατεύει το δικαίωμα στη ζωή. Το γερμανικό κράτος πέτυχε να πείσει τις τάξεις ότι ενσαρκώνει το Λόγο και ότι αυτό έχει ως αναφορά το έθνος. Μπορούμε να έχουμε λοιπόν ένα σοσιαλισμό ενός εθνικιστικού κράτους, που οργανώνει διαφορετικά την κηδεμονία του εργατικού κινήματος προετοιμάζοντάς το για θυσία στον πόλεμο.

Στην πραγματικότητα, ο Γκράμσι σχεδιάζει μια συνοπτική πρόδρομη θεωρία της ηγεμονίας με δύο μορφές που παράγουν την κρατική «κηδεμονία» με τη συναίνεση του εργατικού κινήματος, ενσωματώνοντάς το σταθερά σε δύο μορφές υποτελούς σοσιαλισμού. Αντιθέτως, το ιταλικό κράτος μοιράζεται μεταξύ ελευθερισμού και εθνικισμού και δεν έχει την ισχύ της ενσωμάτωσης. Δεν υλοποιεί καμιά από τις δυο μορφές τάξης, είτε την αγγλική είτε την γερμανική. Όπως όλα τα εμπόλεμα κράτη απαιτεί «τη θυσία του προλεταριάτου, τη θυσία των αναγκών του, τη θυσία της προσωπικότητάς του, της μαχητικότητάς του», αλλά χωρίς να προσπαθεί να καταπνίξει τις φιλοδοξίες του και να περιστείλει την παραγωγικότητά του. Σε ένα ιταλικό κράτος, χωρίς συγκεκριμένη διάταξη, χωρίς ισχυρή δύναμη κηδεμόνευσης, η ταξική πάλη παραμένει μέχρι τον πόλεμο σε χαμηλή ένταση: «χάνει την σκληρότητά της, το επαναστατικό πνεύμα χάνει την ορμή και το βάθος του». Το ΙΣΚ είναι μολυσμένο από αυτόν τον «νόμο της ήσσονος προσπάθειας»: περιορίζεται στο να συνδυάσει την κοινοβουλευτική παρέμβαση και το συντεχνιακό αγώνα και πραγματώνει έναν ιδιαίτερο τρανσφορμισμό. Ο Γκράμσι προσβλέπει σε εκείνη την εποχή, που αυτή η μαλθακότητα αντιστρέφεται παραδόξως σε ένα άλμα, ιδίως μέσα στη νεολαία των πολιτών, που είναι ταγμένη να θυσιαστεί, καθώς η ίδια δεν ωφελείται από ανταλλάγματα [που παρέχονται] με τις μορφές του σοσιαλισμού χωρίς σοσιαλισμό. Ταυτόχρονα, η άρνηση αυτής της κατάστασης μπορεί και πρέπει να απελευθερώσει μια δύναμη αγανάκτησης απέναντι στην ιταλική αδιαφορία και να επιτρέψει μια στράτευση σε έναν αγώνα, που θα δημιουργήσει μέσα στην κενότητα του ιταλικού σοσιαλισμού μια

αληθινή τάξη πραγμάτων.

Η τελευταία πτυχή της ιταλικής αθλιότητας σχεδιάζει σιωπηρά αυτό που μπορεί να είναι η μελλοντική πολιτεία του σοσιαλισμού: είναι ο θάνατος του ιταλικού σοσιαλισμού και των θετικιστικών του μύθων της αναγκαίας προόδου, ο θάνατος της δεισιδαιμονικής πίστης στους επιστημονικούς νόμους της ιστορίας που αρνείται τη θέληση των ανθρώπων. Ο Γκράμσι επιτίθεται στο ρεφορμιστή ηγέτη Κλαούντιο Τρέβες [Claudio Treves], στον επιστημονίστικο «άγονο μυστικισμό» του, που δεν αντιλαμβάνεται «την ορμή του επώδυνου πάθους». Ξεκινάει, έτσι, το έργο της αποδόμησης- οικοδόμησης της θεωρίας της ιστορίας και της δράσης, που είναι το ύψιστο σημείο της Μελλοντικής Πολιτείας, συγκεντρωμένο στα τρία πιο ουσιώδη άρθρα, που είναι τα: «Τρεις αρχές, τρεις τάξεις», «Περιθώρια» και «Μοντέλο και πραγματικότητα». Δε θα εκπλαγούμε από μια υπολογισμένη πρόκληση του Γκράμσι που συμβουλεύει τους νέους αναγνώστες να μελετούν ως αντίδοτο τους συγγραφείς που δεν ανήκουν στον ετοιμοθάνατο σοσιαλισμό και οι οποίοι ακόμη και τον αντιμάχονται από κάποιες πλευρές. Ενσωματώνει, ως εκ τούτου, στο φυλλάδιό του προκλητικά κείμενα των Κρότσε, Σαλβεμίνι και Καρλίνι, διανοητών διαφορετικής ευρύτητας, αλλά φορέων μιας ζωντανής κουλτούρας.

«Μισώ τους αδιάφορους»

Δεν μπορεί να υπάρξει εδώ νεολαιίστικο κίνημα χωρίς την ενέργεια ενός φαινομενικά θλιμμένου πάθους, το οποίο όμως μπορεί να κινητοποιήσει, ακόμη και το μίσος, το μίσους για την αδιαφορία απέναντι σε αυτή την αθλιότητα, που γεννά παθητικότητα και ανημποριά. Αυτή η θλίψη είναι αναμεμειγμένη με το αντίθετο, δηλαδή τη χαρά της συμμετοχής, υπερβαίνοντας έτσι τη διανοητική περιέργεια του θεατή στο παράθυρό του και τροφοδοτώντας το νόημα μιας «ιστορικής ευθύνης, που θέλει όλοι να είναι ενεργοί στην ζωή». Καθώς το κείμενο αυτό έγινε ευρέως γνωστό, συνιστά μαρτυρία του δυνατού πάθους, που διαπερνά τον ορθολογισμό του Γκράμσι. Είναι το πάθος του πρωταγωνιστή μιας ζωής, που θέλει και κατανοεί, η μη αναστρέψιμη άρνηση να υπομένει μέσα στην παραίτηση τους τρόπους της υποτέλειας. Ο τόνος σε αυτό είναι ενός λυρικού και σαρκαστικού φυλλαδίου και ακτινοβολεί όλα τα κομμάτια αυτής της σχετικά φουτουριστικής κατασκευής που είναι η Μελλοντική Πολιτεία. Μετατρέπεται σε αυτό που ονομάζουμε στη Γαλλία «ηθικά έργα», με την έννοια των πολεμικών του Πασκάλ [Pascal] ή του Λα Ροσφουκώ [La Rochefoucauld] και τα οποία στην Ιταλία έχουν βρει το δεξιότεχνη τους στις Operette morali του Λεοπάρντι [Leopardi]. «Μισώ επίσης τους αδιάφορους γιατί με ενοχλεί το κλαψούρισμά τους, κλαψούρισμα αιώνιων αθώων. Απαιτώ λογοδοσία από τον καθέναν τους για τον τρόπο, με τον οποίο κατάφεραν το έργο που τους ανέθεσε και τους αναθέτει καθημερινά η ζωή, γι' αυτά που έχουν κάνει και, κυρίως, γι' αυτά που δεν έχουν κάνει. Και νιώθω ότι μπορώ να είμαι αδυσώπητος, ότι δεν μπορώ να χαλαμίσω τη λύπησή μου, ότι δεν πρέπει να μοιράζομαι μαζί τους τα δάκρυά μου [...]. Ζω, στρατεύομαι. Γι' αυτό μισώ αυτούς που δεν παίρνουν θέση, μισώ τους αδιάφορους.» Θα ήταν λάθος να αναγάγουμε αυτή τη φλογερή και δηλητηριώδη κατηγορία σε μια απλή ηθικολογία. Ο στόχος είναι να δεσμευτεί η νεολαία στην έξοδο από τη θανάσιμη παγίδα της απάθειας, προοίμιο για όλες τις αποκηρύξεις και όλες τις περιπέτειες, στην ανάληψη με μια εκούσια πράξη μιας πολιτικής και πολιτιστικής δέσμευσης, στην άσκηση κριτικής εναντίον της υπαγωγής του σοσιαλιστικού κόμματος από ηγέτες όπως ο Φίλιππο Τουράτι [Filippo Turati] και ο Κλαούντιο Τρέβες σε ένα ρεφορμισμό χωρίς μέλλον, στην απόκτηση της συνήθειας της συνοχής και της πειθαρχίας. Η αδιαφορία δεν είναι παρά το άλλο όνομα της μοιρολατρίας, που

συντάσσεται με τις καθιερωμένες σχέσεις εξουσίας, καθώς ταυτόχρονα θρηνεί για τα αρνητικά που προκύπτουν, ενώ έπρεπε να είχε δράσει, για να αποφύγει το χειρότερο και να υλοποιήσει το καλύτερο. Σηματοδοτεί τον ηθικό και πολιτικό θάνατο του πολίτη, μέσα σε έναν μεμψίμοιρο σκεπτικισμό. Ο αδιάφορος αμφισβητεί τα πάντα και οδηγείται στο να μην προσφέρει τη «δραστηριοποίησή του σε αυτές τις ομάδες των πολιτών, οι οποίες, ακριβώς για να αποφύγουν αυτό το κακό, μάχονται και προσφέρονται, για να παρέχουν ένα τέτοιο καλό». Η αδιαφορία μεταμορφώνει, φυσικοποιεί την ιστορία σε ένα «τεράστιο φυσικό φαινόμενο», σε ένα σεισμό, που καταπίνει εκείνους που ήθελαν όπως και εκείνους που δεν θέλουν και αφαιρεί την ευθύνη από τον καθένα και την καθεμία. Με αυτή την έννοια, η ηθικο-πολιτική, κοινωνική και πολιτισμική πάλη είναι αναγκαία και απαιτεί μια υπεύθυνη βούληση, που θα κατασκευάσει όχι ένα ουτοπικό βασίλειο χωρίς δομή, αλλά μια αιτιακή αλυσίδα, «μια κοινωνική αλυσίδα», που θα είναι «ιδιοφυές έργο των πολιτών».

Ελευθερία και πειθαρχία

Αυτός ο βολονταρισμός που χαρακτηρίζεται από τον ιδεαλισμό δεν είναι εξύψωση του καθαρού αυθορμητισμού, αλλά θεμέλιο ενός μεταμορφωμένου αυθόρμητου, που μεταφράζεται σε αποτελεσματική δράση. Αντιθέτως, μας υποχρεώνει να επανεξετάσουμε την ελευθερία στη διαλεκτική της σχέση με την πειθαρχία: καθώς αυτή τρέφεται από μια κατανόηση της ιστορικής κατάστασης, μια κατανόηση θεωρούμενη ως η πράξη ενός πρωταγωνιστή εσωτερικού στο ιστορικό δράμα που εκτυλίσσεται, η ελευθερία είναι αυτή ενός πρωταγωνιστή, ο οποίος συμμετέχοντας αποτελεί μια στάση. Αυτή η στάση είναι πολιτική στάση. Το ανανεωμένο κόμμα είναι ο θεσμός της ελευθερίας, της συμμετοχής, της στράτευσης σε μια διαδικασία, που καθιστά έναν ενεργό πολίτη πρωταγωνιστή της σοσιαλιστικής πολιτείας, που βρίσκεται υπό διαμόρφωση. Είναι με την ευκαιρία της συμμετοχής και της ανάληψης της πολιτικής ευθύνης, που σχηματίζεται ο δεσμός μεταξύ του πολίτη και του παραγωγού. Δεσμός, που θα κυριαρχήσει στη σκέψη του γκραμσιανού κομμουνισμού με αφετηρία την εμπειρία των εργατικών συμβουλίων του 1921. Το κόμμα είναι ιδιαίτερα σημαντικό, ώστε οι νέοι προλετάριοι να πρωταγωνιστήσουν. Είναι η τάφος, η οποία ρυθμίζει τη ροή του ζήλου τους και δίνει μια ζωντανή μορφή, χωρίς την οποία η ενέργεια θα διαχέονταν. Το να μην ακολουθείται μια πολιτική πειθαρχία συνεκτική και συμμετοχική καθιστά το προλεταριάτο ανίκανο να απαλλαγεί από «το βάρος της ταξικής δουλείας του». Η πειθαρχία απελευθερώνει και διαμορφώνει. Είναι διαμορφωτική όπως η τέχνη του τεχνίτη. «Αυτός που δεν ακολουθεί μια πολιτική πειθαρχία είναι ακριβώς ύλη σε κατάσταση αερίου ή ύλη μολυσμένη με ξένα στοιχεία, επομένως άχρηστο και επιβλαβές. Η πολιτική πειθαρχία αποβάλλει τους ρύπους και δίνει στο πνεύμα το καλύτερο μέταλλο, ένα σκοπό στην ζωή, χωρίς τον οποίο η ζωή δε θα άξιζε τον κόπο». Πρέπει λοιπόν να ξεχωρίσουμε δύο είδη πειθαρχίας, την αυταρχική και μηχανική του αστικού κράτους και την αυτόνομη και αυθόρμητη του σοσιαλιστικού κόμματος. Η πρώτη επιβάλλεται στους πολίτες: «τους κάνει υποκείμενα που έχουν την ψευδαίσθηση ότι επηρεάζουν την πορεία των γεγονότων», ενώ η ίδια αποκαλύπτεται εν τέλει [in fine] ως ένα σύστημα υπακοής στρατιωτικού τύπου. Η δεύτερη μετατρέπει ένα υποκείμενο σε πολίτη, πολίτη στο εξής επαναστάτη, καθότι, έχοντας ήδη αποκτήσει τη συνείδηση της προσωπικότητάς του, «αισθάνεται ότι αυτή περιορίζεται και δεν μπορεί να υπάρξει ελεύθερα στον κόσμο». Είναι μια πειθαρχία, που την καταλαβαίνουμε και την αισθανόμαστε σε πρώτο πρόσωπο υπό την έννοια του «εμείς». Αυτή [η πειθαρχία] καθιστά δυνατή «τη λειτουργία με μια καθοδηγητική γραμμή, που συμβάλλουμε εμείς οι ίδιοι στο να την χαράξουμε και να την διαφυλάξουμε αυστηρά συνεκτική.» Οριακά, πρόκειται για μια αυτοπειθαρχία, με την οποία υπακούμε την ίδια στιγμή σε εμάς τους ίδιους και στο κόμμα. Αρκεί να πούμε ότι ο Γκράμσι σχεδιάζει μια μεταρρύθμιση του ΙΣΚ, που είναι μια ελάχιστα αποτελεσματικά, καθώς και γραφειοκρατική μηχανή, και αποτυπώνει ένα σύνθετο στοχασμό για την οργάνωση, που θα περιλαμβάνει, σε ένα αντιφατικό όλο, το κράτος, τα συμβούλια, το κόμμα, το συνδικάτο, τις ενώσεις της κοινωνίας των πολιτών. Εγκαινιάζει με εμπιστοσύνη αυτό που θα αποδειχθεί ότι είναι ο δρόμος του μαρτυρίου του σοσιαλιστικού και κομμουνιστικού εργατικού κινήματος. Είναι ο δρόμος μιας «άλλης» πολιτικής, μιας [πολιτικής] που στοχεύει στην άμβλυνση του διαχωρισμού, δομικού μέχρις εδώ, μεταξύ διευθυντών και διευθυνόμενων.

Τα αποτελεσματικά περιθώρια: η βούληση μέσα στην ιστορική αιτιότητα και η ιστορία εν τω γίνεσθαι.

Τα «Περιθώρια» είναι ένα κείμενο ελαφρώς παρεκκλίνον, καθότι συγκεντρώνει εννέα σκέψεις σε ένα θεωρητικό σύνολο επικεντρωμένο πάνω στην ιστορική αιτιότητα και στη σχέση μεταξύ των οικονομικών δομών και της αποφασιστικής λειτουργίας της βούλησης, μιας βούλησης ενσωματωμένης στις καταστάσεις. Εκεί αναφέρεται η ανάγκη να αναστοχαστούμε το σοσιαλιστικό δόγμα, απαλλάσσοντάς το από κάθε επιστημονισμό και κάθε πίστη σε μια μηχανική πρόοδο και σε επιστημονικούς νόμους της ιστορίας, αναγνωρισμένους «στη μοιραία πορεία των πραγμάτων». Αυτό που είναι εντυπωσιακό είναι η ελευθερία μιας γραφής, η οποία η οποία προχωρεί με επεξεργασίες συνδεδεμένων στοιχείων, φαινομενικά διάσπαρτων, το αποτέλεσμα των οποίων προκύπτει από τη συνάρθρωσή τους. Γιατί αξιολογούμε αυτά τα κείμενα ως «περιθώρια»; Περιθώρια υπό την αυστηρή έννοια των μη αποφασιστικών προσθηκών; Σίγουρα όχι, με βάση την αποδεδειγμένη σημασία των θέσεων. Τα «Περιθώρια», λοιπόν, αποκτούν ένα ειρωνικό νόημα: οι σελίδες του σοσιαλιστικού δόγματος πρόκειται να ξαναγραφτούν με βάση ό,τι έχει τοποθετηθεί στο περιθώριο, [με βάση ό,τι είναι] περιθωριοποιημένο. Είναι τα περιθώρια, εκείνα που είναι τα βασικά στοιχεία του προς αναθεώρηση δόγματος, κατά τρόπο που θα το καθιστά επαρκές στην τρέχουσα αναταραχή. Τα περιθώρια των δογμάτων είναι το διυποκειμενικό και εκούσιο, ατομικό και συλλογικό, στοιχείο: γίνονται σημεία διέλευσης και γονιμοποίησης για μια κριτική και λειτουργική έννοια του κόσμου. Αυτή η ανάγνωση μοιάζει η καλύτερη.

Αυτό που έχει αφεθεί στο περιθώριο από το δογματικό «μαρξισμό», που έχει ήδη παγιωθεί, δεν είναι τίποτε άλλο από την ανθρώπινη δράση που συμβαίνει μέσα στην ιστορία, από τη βούληση ως ενσωματωμένο δυναμισμό στις δομές της ιστορίας, πού ήδη έχει συντελεστεί, και η επίδρασή της σε αυτές. Ο σοσιαλισμός με επιστημονικές αξιώσεις δεν ήταν παρά ένας μύθος, ο οποίος ευτυχώς τώρα έχει «διαλυθεί». Αυτός ο μύθος παραπέμπει στην προγενέστερη εκείνη περίοδο, στην οποία σχηματίστηκε ο σοσιαλισμός (1880-1914) και κατά την οποία οι ηγέτες του -Τουράτι και Τρέβες- είχαν επιπλέον αντλήσει από το θετικισμό και τον προοδευτικό εξελικτισμό, για να δώσουν στο κίνημα μια δική του ιδεολογία. Αγνόησαν αυτό που θα ήταν η καινοτομία της ιταλικής σκέψης στο πλαίσιο όλων των ευρωπαϊκών φιλοσοφιών. Η μόνη πραγματικά φιλοσοφική συζήτηση γύρω από τον Μαρξ αντιπαραθέτει τον Αντόνιο Λαμπριόλα, αξιοσημείωτο εισηγητή του Μαρξ στην Ιταλία με τα Δοκίμια για την υλιστική αντίληψη της ιστορίας, στους Κρότσε και Τζεντίλε. Οι τελευταίοι συνήγαγαν, από αυτή την αντιπαράθεση μεταξύ 1896 και 1901, στοιχεία, για να σχηματίσουν έναν ιδεαλισμό, που λέγεται νεο-εγελιανός και ο οποίος έγινε το 1917 ηγεμονικός στο πλαίσιο του πολιτισμικού περιβάλλοντος και πέραν αυτού. Αυτός ο Μαρξ είναι που μεταφράζεται με ιδεαλιστικό γλωσσικό κώδικα και τον οποίο ο Γκράμσι αντιπαραθέτει στους διανοητικούς και πολιτικούς νεκροθάφτες του σοσιαλισμού που έγινε μύθος. Πέραν του Λαμπριόλα, του οποίου τα κείμενα γνωρίζει, είναι αυτοί οι ιδεαλιστές φιλόσοφοι στους οποίους αναφέρεται εν προκειμένω.

Μετά το πέρασμά του στον κομμουνισμό και στη λειτουργία του πνευματικού ηγέτη (1921-1926), θα ανακαλύψει την σημασία του Λαμπριόλα και τα Τετράδια της Φυλακής καταδεικνύουν την τάση της αντίστροφης μετάφρασης: εκ νέου μετάφραση του ιδεαλιστή, και αποδυναμωμένου λόγω της επιρροής του Κρότσε, Μαρξ σε ένα Μαρξ πιο ζωντανό, που πρέπει να στοχαστούμε, να κρίνουμε, να ενεργοποιήσουμε σύμφωνα με την πρόταση του Λαμπριόλα για τη φιλοσοφία της πράξης.

Η Μελλοντική Πολιτεία προσφέρει μια διπλή προσέγγιση που γίνεται κατά περίπτωση είτε ένα σχεδιάσμα της καταστροφής είτε μια ένδειξη αναδόμησης.

Η καταστροφή αφορά το μυθικό σοσιαλισμό, που εκφυλίστηκε σε «επιστημονική δεισιδαιμονία», έχοντας τυφλή πίστη σε όλα αυτά που συνόδευαν το επιστημονικό κατηγορήμα. Η πρόσβαση στην κοινωνία-πρότυπο απαλλάσσεται από το αξίωμα του φιλοσοφικού θετικισμού της επιστημονικής φιλοσοφίας. Η φιλοσοφία δεν είναι ούτε μια φυσική επιστήμη ανάμεσα στις άλλες, ούτε μια δεξαμενή σχημάτων προς εξαγωγή, για να καταστεί η ιστορία κατανοητή. Αυτός ο σοσιαλισμός είναι μια «μοιρολατρία», που θεωρεί ως καθοριστικούς παράγοντες τις «κοινωνικές ενέργειες» χωρίς να τις κατανοεί στο επίπεδο του συγκεκριμένου και στην κίνησή τους. Τις αποσπά από τον άνθρωπο και από τη βούλησή του, έτσι ώστε να

τις εδραιώσει ως γεγονότα αποκομμένα από τις αιτίες τους, σε ανεξάρτητες οντότητες, που δε νοούνται πλέον ως στιγμές μιας διαδικασίας, εντός της οποίας οι βουλήσεις τους είναι ενεργές και συντίθενται επ' αόριστον. Πρόκειται για μια «μορφή άγονου μυστικισμού, αποστερημένου από τις παραφορές των εγκληματικών παθών», μακριά από το πραγματικό δράμα της ιστορίας. Χάρτινο όραμα, που φετιχοποιεί τα αποτελέσματα της ιστορικής δράσης εν τω γίγνεσθαι, χωρίς να βλέπει τα ανθρώπινα αίτια.

Παραδόξως, αυτό το όραμα δε βλέπει παρά μόνο μια ολότητα που έχει ήδη επιτευχθεί, όχι όμως τον άνθρωπο [ως] πραγματική διαδικασία, «της οποίας η ενότητα είναι η σύνθεση». Η ζωή ανάγεται σε μια διαδικασία, που την ατενίζουμε απ' έξω και από απόσταση, σαν μια φυσική καταστροφή, σαν μια «χιονοστιβάδα» που πλησιάζει και στην οποία φανταζόμαστε ότι δεν μπορεί παρά να αποτελέσουμε μέρος. Απέναντι σε αυτή την «αναπόφευκτη πτώση», αυτό που θα πραγματοποιηθεί φαντάζει αποστερημένο από τη δράση καθαυτή και ανάγεται σε τεκμήριο εκδήλωσης μιας «λογικής, που δεν ακολουθεί καμιά βούληση». Κλεισμένος στην αδυναμία του και μεταμορφωμένος σε ένα ανθρωπάκι, ο θετικιστής σοσιαλιστής, ειδωλολάτρης της Επιστήμης, δεν αντιλαμβάνεται ότι αυτή η πτώση μας συνέχει: η δύναμή της δεν μπορεί να τροποποιηθεί από τη λογική μόνου του ατόμου, αλλά μπορεί να γίνει αντιληπτή με άλλον τρόπο, αφού παρεκκλίνει και μετασχηματιστεί από μια συλλογική βούληση. Αυτή μπορεί να επιβάλει την «εσωτερική της λογική» στις ιστορικές διαδικασίες, στις οποίες μπορεί να σχηματιστεί και μπορεί να ασκήσει την ευφυΐα της και την ευθύνη της.

Ο θετικιστής φυσικοποιεί την αδυναμία του ατόμου, αναθέτοντάς του ρόλο θεατή, καταδικασμένου να υποστεί τη μοίρα που του επιβάλλεται από την επιστήμη και τους «αδιάσπαστους φυσικούς νόμους» της. Αναμένει την αναγκαία έλευση της πρότυπης κοινωνίας, καθώς φαντάζεται ότι η υπακοή στους νόμους της επιστήμης, που αντιστρέφεται σε μοίρα, προδιαγράφει την υπακοή σε όλες τις καταστροφές, τις χιονοστιβάδες, τις οποίες υποθέτει πέραν της εμβέλειας της συλλογικής βούλησης. Ο ντετερμινισμός των φυσικών νόμων, προβεβλημένων κατ' αυτόν τον τρόπο στην ιστορική δράση, δεν είναι επιστημονικός ορθολογισμός: αντλεί από μια μοιρολατρία και ένα μυστικισμό, που προσομοιάζει στον καλβινιστικό προκαθορισμό. Δεν πρέπει λοιπόν να εκπλησσόμαστε από την καταφυγή του Γκράμσι στο λεξιλόγιο της από κοινού κριτικής της θρησκείας και της δεισιδαιμονίας.

Η σχεδιαζόμενη ανοικοδόμηση δεν εντάσσεται, ωστόσο, στην πορεία ενός απόλυτου βολонταρισμού, σε έναν ανορθολογισμό του ζητήματος της ιστορίας. Αν ο μύθος, στην πρόκληση του οποίου έχει συμβάλει η επιστήμη, είναι ξεπερασμένος, η πραγματική επιστήμη συνεχίζει την πορεία της μέσα στα όριά της. Πλέον, μια εικόνα φυσικής επιστημονικότητας δεν μπορεί να επιβάλει τις συνεπαγωγές της στην γνώση της συντελούμενης ιστορίας στο όνομα νόμων εξωτερικών διαδικασιών. Αυτή η γνώση -που είναι ο ιστορικός υλισμός, ο οποίος δεν κατονομάζεται εδώ- πρέπει επίσης να αντιμετωπιστεί στην ιδιαιτερότητά του, που δε συνιστά το άλλο της φύσης, το μη-Εγώ, αντιτιθέμενο στο Εγώ-Βούληση του καθαρού ιδεαλισμού. Ο Γκράμσι ξεκινάει να εμπλέκεται σε μια περίπλοκη διεργασία, που θα προσεγγίσει όλο και πιο βαθιά τις σχέσεις μεταξύ των δομών και των εποικοδομημάτων, [και] στρέφεται στη μελέτη των έργων του Μαρξ με τη βοήθεια των δοκιμίων του Λαμπριόλα, εισερχόμενος σε μια κριτική του Croce, αναστοχαζόμενος το λενινισμό μετά το 1921. Μια πολύτιμη ένδειξη, μάλιστα, παρέχεται από τη θέση και τη δράση του προλεταριάτου, καθώς και από αυτό που ο Γκράμσι ονομάζει «διαδικασία εσωτερίκευσης»: «Δημιουργείται μια διαδικασία εσωτερίκευσης: ο παράγοντας της ιστορίας περνά από τα έξω προς τα μέσα, σε μια περίοδο επέκτασης, που διαδέχεται πάντα μια περίοδο εντατικοποίησης. Ο Φυσικός Νόμος, η μοιραία πορεία των πραγμάτων των ψευδο-διανοούμενων, αντικαθίσταται από την πεισματική θέληση του ανθρώπου. Ο σοσιαλισμός δεν πέθανε διότι, γι' αυτόν, δεν πεθαίνουν οι άνθρωποι οικεία βουλήσει». Το προλεταριάτο ξεπερνά την παραπλάνηση και καμιά ρήξη δεν καταστρέφει την ζωτικότητα της ώθησής του μέσα στην περίοδο της μεγάλης καμπής: «Συλλογίστηκε πάνω στις δικές του δυνάμεις και στην ποσότητα της δύναμης που του είναι αναγκαία για να επιτύχει τους σκοπούς του. Είναι πιο εξευγενισμένο συνειδητοποιώντας τις ολοένα αυξανόμενες δυσκολίες που βλέπει τώρα, και αποδεχόμενο τις ολοένα και αυξανόμενες θυσίες, που αισθάνεται ότι πρέπει να κάνει.»

Ο Γκράμσι προσδιορίζει πώς πρέπει να αντιλαμβανόμαστε την βούληση, αυτή την ανεξίτηλη ιδεαλιστική θεματική της διαμόρφωσής του, που έμελλε να τον μεταμορφωθεί χωρίς να εξαφανιστεί. Δεν πρόκειται να κάνει τη βούληση την αυτοεπιβεβαιούμενη αφηρημένη Φιλοσοφική Αρχή, που θα αντιτίθετο στην εξίσου

αυθαίρετη φυσική και μηχανιστική αντίληψη, η οποία συλλαμβάνει το συσχετισμό δυνάμεων μεταξύ των τάξεων όπως το συσχετισμό μεταξύ οντοτήτων, που παράγουν ένα σκοπό, σχεδιασμένο από ένα διασφαλισμένο τελικό προσανατολισμό. Στη Μελλοντική Πολιτεία, η βούληση συνδέεται με μια διαδικασία αντικειμενοποίησης μέσα σε μια τάξη. Και αυτή η τάξη, σημείο αναφοράς και κέντρο της βούλησης, φθίνει μέσα στην πολιτική, όπως το δείχνει η μελέτη «Τρεις αρχές, τρεις τάξεις». Η βούληση δεν μπορεί να αποκοπεί ούτε από την συλλογική διάσταση ούτε από τις προϋποθέσεις και τις συγκεκριμένες πτυχές της δράσης. Αυτό είναι αυτό που δηλώνει η επιμονή στην πειθαρχία. Το βούλεσθαι υπάρχει ως συλλογική βούληση κοινωνικών ομάδων σε διαρκή συγκρότηση, περισσότερο ή λιγότερο εκτεταμένων και πλούσιων ως προς τη δυναμική τους. Αυτή [η συλλογική βούληση] δεν υπάρχει παρά μόνο με την πολιτιστική και πολιτική οργάνωση και με την πειθαρχία, που νοείται ως ελευθερία στο πλαίσιο της συναινετικής και συνεκτικής υπακοής. Το προλεταριάτο βρίσκεται εκεί, στο όριο μιας τάξης της συλλογικής βούλησης προς θέσμιση, μιας τάξης ποσοτικά και ποιοτικά ανώτερης σε σχέση προς τις υπάρχουσες. Βλέπουμε ότι ο ιδεαλισμός έχει σαφώς μια εργαλειακή, αδιάπτωτη ταυτόχρονα αξία για να κρίνει το μύθο της επιστήμης, να κατανοήσει την ιστορική της λειτουργία μέσα σε μια στο εξής τελειωμένη φάση του ενεργού σοσιαλισμού και να ξεκινήσει μιαν άλλη μέσω μιας διανοητικής και ηθικής μεταρρύθμισης. Ιδού γιατί έχει σημασία σε αυτή τη νέα περίοδο η «επιτάχυνση του μέλλοντος». Αυτό σημαίνει δύο πράγματα. Από τη μία πλευρά, η συλλογική βούληση του προλεταριάτου πρέπει να φθάσει σε έναν αριθμό ανθρώπων τόσο υπολογίσιμο, ώστε να γίνεται αντιληπτή η γονιμότητα αυτής της βούλησης. Από την άλλη πλευρά, και πιο σημαντικό, αυτή η βούληση πρέπει να γίνει τόσο έντονη στο πλαίσιο της τρέχουσας μειοψηφίας, ώστε κάθε νους να μπορεί να γίνει εστία ακτινοβολίας. Ένας μαχητής θα είναι ίσος στην ικανότητα μετασχηματισμού και διεύθυνσης με ένα εκατομμύριο άτομα. Δεν πρόκειται λοιπόν να κυριαρχήσει εκλογικά η πλειοψηφία συν ένας. Είμαστε μέσα στο στοιχείο ενός μοναδικού δημοκρατικού ελιτισμού. Αυτή η επιτάχυνση δε σημαίνει πρόβλεψη, αλλά ικανότητα ανάδειξης μιας προοπτικής για το μέλλον, τέτοιας που η βούληση του σήμερα θα έχει τροποποιήσει στην πράξη το ιστορικό περιβάλλον.

Η μελλοντική κοινότητα και η σοσιαλιστική τάξη

Ο Γκράμσι δίνει για ακόμα μια φορά πολιτικό περιεχόμενο σε αυτή την πνευματική και ηθική μεταρρύθμιση του ρεφορμιστικού σοσιαλισμού στο άρθρο «Τρεις αρχές, τρεις τάξεις». Αυτή η πολιτική οργανώνεται γύρω από την έννοια της τάξης, η οποία το 1921 επανεμφανίζεται με την εμπειρία των εργοστασιακών συμβουλίων και της εφημερίδας L'Ordine Nuovo. Επανεμφανίζεται ως η νέα τάξη, η οποία πρέπει να επεκταθεί από την εργατική διαχείριση των κατελιγμένων εργοστασίων στην εργατική διαχείριση του κράτους, θεσμίζοντας το πέρασμα από την θεματική του υπεύθυνου πολίτη στον παραγωγό- πολίτη, που απουσιάζει από την Μελλοντική Πολιτεία. Η τάξη και η αταξία είναι δύο όροι που στοιχειώνουν τις πολιτικές αντιπαραθέσεις. Η τάξη παραπέμπει σε μια αρμονική και σταθερή σύνδεση των πολιτικών θεσμών των ανθρώπων και του κράτους του οποίου ο κοινός νους, «αυτός ο φοβερός δουλέμπορος του πνεύματος», μέσα στην ανοησία του θα επιδίωκε την αιωνιότητα. Ο κοινός νους φοβείται κάθε σχάση, ενώ μια νέα τάξη σε κίνηση μπορεί να επιδράσει στο παλιό και να πραγματοποιηθεί με μετατοπίσεις και συνδυασμούς. Είναι αυτός ο της σχάσης, που οδηγεί να φανταζόμαστε ουτοπίες μιας μελλοντικής τάξης εντελώς ολοκληρωμένης και εύτακτης. Όμως αυτές οι ουτοπικές κατασκευές έχουν καταρρεύσει, επειδή περιλάμβαναν μια πολλαπλότητα εμπειρικών δεδομένων, που εξαρτώνταν από τόσες αιτίες, που αρκούσε να καταδειχθεί ένα σφάλμα, για να καταρρεύσει η ολότητα. Η τάξη δε συνδέεται σε μια εύθραυστη ουτοπία, αλλά με μια ηθική και νομική αρχή. Αυτή η αρχή της τάξης δεν επιτρέπει να προβλέψουμε τα μελλοντικά γεγονότα, αλλά δίνει στη βούληση «έναν καθολικό συγκεκριμένο σκοπό». Πρέπει να μεταρρυθμίσουμε τον κοινό νου, αποκαθαίροντάς τον από τον ουτοπικό καταστροφισμό του και τοποθετώντας στη θέση του μια ιστορική ανάλυση των σχέσεων μεταξύ της καθολικής αρχής και των ιστορικών μορφών που την συγκεκριμενοποιούν.

Αλλά εδώ πρέπει να δούμε τον απολογισμό της πειραματικής έρευνας του Γκράμσι. Αναλύσαμε ήδη την αγγλική και την γερμανική μορφή ή, μάλλον, τα μοντέλα, για να συλλάβουμε την πραγματικότητα εν τω γίνεσθαι, στην ατομικότητά της και στην ολότητά της. Το κείμενο «Μοντέλο και πραγματικότητα»

προσκομίζει τελικά έσχατες επιστημολογικές διευκρινίσεις, κάνοντας αναφορά στην κατασκευή των μοντέλων, που έχουν μια σημαντική παιδαγωγική χρησιμότητα. Ο Γκράμσι τα αναπτύσσει σε δύο τύπους: ο ένας είναι οικονομικός και κοινωνικός και αποτελεί αντικείμενο πραγμάτευσης σε αυτό το τελικό κείμενο. Ο άλλος, ο αρχικός, είναι ιστορικό μοντέλο των μορφών του σύγχρονου κράτους και της σχέσης τους με το σοσιαλισμό. Τα δύο αυτά κείμενα δε συγκλίνουν και σχηματίζουν ένα κονστρουκτιβιστικό ορίζοντα εννοιών. Το οικονομικό και κοινωνικό μοντέλο λειτουργεί συγκεντρώνοντας νοητικές αφαιρέσεις, που χρησιμεύουν στην « τοποθέτηση, στο κέντρο της εμφανούς δράσης, που διαδραματίζεται σύμφωνα με τις δυνατότητες της, όλων των τελεολογικών της τάσεων». Το μοντέλο επιτρέπει να «γνωρίσουμε το γίνεσθαι του πράγματος, να το καταλάβουμε μέσα στην ολότητά του και, επομένως, μέσα στην ατομικότητά του». Το μοντέλο, ο νόμος, το σχήμα είναι στην ουσία τους μεθοδολογικά τεχνάσματα, που βοηθούν να συλλάβουμε την πραγματικότητα. Είναι κριτικά τεχνάσματα, για να μυηθούμε στην κατανόηση και στην ακριβή γνώση». Ο Γκράμσι κατασκευάζει ένα κοινωνικό μοντέλο με δύο αντιτιθέμενες τάξεις, που και οι δύο γίνονται αντιληπτές στην πολιτική τους ως η καθεμία να αναζητεί την αυτονομία της μέσα στην αρχική και προσωρινή διατήρηση των έννομων σχέσεων. Αυτό το μοντέλο απέχει πολύ από το μοντέλο των κρατών, που βρίσκονται στον αντίποδα αυτών που ο Γκράμσι κατέδειξε ότι αναφέρονται στην ίδια φιλελεύθερη αρχή του 1789. Δεν υπάρχει παρά μόνο σε δύο συγκεκριμένες μορφές, ενώ η ιταλική μορφή είναι προβληματική. Η σύγχρονη αρχή επιβεβαιώνεται εντελώς με την αστική επανάσταση και τον Ρουσσώ [Rousseau]: απέκτησε την ισχύ μιας κριτικής του φιλελευθερισμού. Οι διακηρύξεις του φιλελευθερισμού- τα ανθρώπινα δικαιώματα- ενεργοποιήθηκαν για πρώτη φορά από την αστική τάξη, τη μόνη αποτελεσματική κοινωνική δύναμη της ιστορίας. Εξού μια ανυπέρβλητη ένταση μεταξύ «της οικουμενικότητας» της αρχής και των αναγκών «του απόλυτου», που είναι προορισμένη να πραγματοποιηθεί μέσα από τις μορφές του αστικού κράτους. Είναι στο επίπεδο των αρχών και της ιστορικής συγκεκριμενοποίησής τους, που ο Γκράμσι αναφέρεται στην Γαλλική Επανάσταση. «Οι διακηρύξεις του φιλελευθερισμού είναι ιδέες-όρια, οι οποίες, αφού αναγνωρίστηκαν ορθολογικά ως αναγκαίες, έγιναν ιδέες-δυνάμεις, πραγματώθηκαν από το αστικό κράτος, εξυπηρέτησαν την πρόκληση της αντίθεσης ανάμεσα σε αυτό το κράτος και το προλεταριάτο και φθάρηκαν. Οικουμενικές για την αστική τάξη, όχι αρκούντως για το προλεταριάτο. Για την αστική τάξη ήταν ιδέες-όρια, για το προλεταριάτο είναι ελάχιστες ιδέες. Και πράγματι, το ολοκληρωμένο πρόγραμμα του φιλελευθερισμού έγινε το ελάχιστο πρόγραμμα του σοσιαλιστικού κόμματος.» Σε αυτό το σημείο ο Γκράμσι είναι φιλελεύθερος κατά μία έννοια, στο μέτρο που το «φιλελεύθερο πρόγραμμα δημιουργεί το ηθικό κράτος, δηλαδή ένα κράτος το οποίο ιδεατά διατηρείται υπεράνω των ταξικών ανταγωνισμών, τις διαπλοκών και της σύγκρουσης ομάδων, που συνιστούν την οικονομική και παραδοσιακή πραγματικότητα». Αυτό το ηθικό κράτος παραμένει μια «πολιτική προσδοκία». Αν αυτή η προσδοκία δεν υπάρχει παρά μόνο ως ουτοπικό μοντέλο, τότε αυτή τη φορά η ουτοπία έχει μια θετική λειτουργία: «Είναι ακριβώς το γεγονός ότι πρόκειται για μια οφθαλμαπάτη, που το κάνει ολοένα και πιο ρωμαλέο και στην πραγματικότητα μια δύναμη διατήρησης.» Τα μοντέλα αστικών κρατών που αναλύονται- Αγγλία και Γερμανία, Ιταλία, αλλά καθένα με το δικό του τρόπο- πραγματώνουν συγκεκριμένα, δηλαδή ερμηνεύουν και προδίδουν «αυτό το ουτοπικό μοντέλο». Διατηρούν, έτσι, την ιστορική τους νομιμότητα, αφομοιώνοντας το εργατικό κίνημα που είναι ενεργό. Η Αγγλία το ερμηνεύει και το πραγματώνει ως φιλελευθερισμό, συνδεδεμένο με ένα ρεφορμιστικό σοσιαλισμό χωρίς σοσιαλισμό. Η Γερμανία το πραγματώνει ως αυταρχικό, εθνικό καθεστώς, θεμελιωμένο στο Λόγο, που συνδέεται με έναν σοσιαλισμό του Κράτους. Η Ιταλία διστάζει ανάμεσα στον ελευθερισμό και τον εθνικισμό και ο σοσιαλισμός της είναι ένας ρεφορμισμός σε σύγχυση, παγιδευμένος ανάμεσα στον κοινοβουλευτισμό και το συνδικαλισμό. Αυτή η γενικευμένη χαλαρότητα, αυτή η απώλεια της αστικής επαναστατικής ορμής, συνοδευόμενη από αυτήν του επίσημου σοσιαλισμού, παράγει μια μετριοπάθεια της ηγεμονεύουσας φιλελεύθερης-συντηρητικής τάξης, που δε θέλει να καταπατηθούν οι βασικοί νόμοι του κράτους ούτε να γενικευτεί η σύγκρουση των τάξεων. Η Ιταλία, σε σύγκριση με άλλα κράτη, επιλέγοντας τον νόμο της ήσσονος προσπάθειας, αφήνει παραδόξως έναν κενό χώρο, που μπορεί να τον καταλάβει η ανυποταξία της νεολαίας, η οποία παίρνει μέρος στην εξέγερση ενάντια στην αδιαφορία και η οποία πρέπει να προετοιμαστεί για την καταιγίδα. Είναι η απουσία τάξης στην Ιταλία, χώρα στην οποία η επανάσταση

είναι ελάχιστα πιθανή, η οποία, αντιθέτως, μπορεί να κάνει να γεννηθεί η έλλογη και παθιασμένη έκκληση για την παραγωγή μιας τάξης πραγμάτων όσο το δυνατόν πιο κοντά στο ουτοπικό μοντέλο, μεταρσιώνοντάς το σε σοσιαλιστική τάξη πραγμάτων. Αυτή [η σοσιαλιστική τάξη πραγμάτων] τίθεται, σύμφωνα με την έννοιά της, στη θέση των υπάρχουσών τάξεων [ordres]. Με αφετηρία την απουσία αποτελεσματικής τάξης [ordre] στην Ιταλία, με ένα είδος αντιστροφής του τίποτα στα πάντα, ασαφούς και αινιγματικού, ο σοσιαλισμός μπορεί να εγκαθιδρύσει την τάξη καθαυτή: «Θεωρούμε ότι η τάξη θα ενεργοποιηθεί πρώτα στην Ιταλία σε σχέση με τις άλλες χώρες». Πρέπει να διευκρινίσουμε ότι η δική μας ερμηνεία είναι ενδεχόμενη, διότι το κείμενο είναι παραμορφωμένο από τη λογοκρισία και αυτό καθιστά δύσκολο να εξιχνιάσουμε τη λογική του. Αυτή η μεταρσίωση αρνείται, σε κάθε περίπτωση, την αφομοίωση της σοσιαλιστικής τάξης πραγμάτων στο φιλελεύθερο ουτοπικό μοντέλο: πρόκειται για «μια αρχή της τάξης πραγμάτων καθαυτής», που μορφοποιείται απευθείας σε αποτελεσματικό γνώμονα δικαίου και σε συγκεκριμένο κανόνα ζωής. Δεν είναι μια ουτοπία λόγω της δύναμης της ιστορικής συγκεκριμενοποίησης και της ανθρώπινης ανάπτυξης: «Είναι μια καθολική συγκεκριμένη αρχή, που μπορεί να ενεργοποιηθεί από τη βούληση.» Η φιλοσοφική καταγραφή συγκεκριμένου καθολικού ανατρέχει μακριά στον Χέγκελ [Hegel], αλλά πιο άμεσα τον Κρότσε του έργου *La Filosofia della pratica*, του 1908: «Ο γνώμονας δικαίου που θέλουν να υλοποιήσουν είναι: δυνατότητα ολοκληρωμένης πραγμάτωσης της ανθρώπινης προσωπικότητας για όλους τους πολίτες. Με τη συγκεκριμενοποίηση αυτής της αρχής καταρρέουν όλα τα καθιερωμένα προνόμια. Αυτή [η συγκεκριμενοποίηση] οδηγεί στο μέγιστο της ελευθερίας με ένα ελάχιστο περιορισμού. Απαιτεί ο κανόνας της ζωής και των δικαιωμάτων να είναι η ικανότητα και η παραγωγικότητα, έξω από κάθε παραδοσιακό σχήμα. Απαιτεί ο πλούτος να μην είναι εργαλείο υποδούλωσης, αλλά να ανήκει σε όλους χωρίς διακρίσεις, να δίνει σε όλους τα μέσα να φτάσουν στη μέγιστη δυνατή ευημερία. Απαιτεί το σχολείο να διαπαιδαγωγεί μαθητές ευφυείς, ανεξάρτητα από το πώς γεννήθηκαν, και να μην αποτελεί ανταμοιβή». Το συγκεκριμένο καθολικό είναι αδιαχώριστο από άλλες αρχές, που η δράση αναδεικνύει, και από συντελούμενους στόχους του σοσιαλιστικού προγράμματος-maximum. Αυτή η μεγαλειώδης και ρεαλιστική προοπτική της μελλοντικής πολιτείας συναρθρώνεται με την πνευματική και ηθική μεταρρύθμιση της κουλτούρας και με μια προτροπή για νέας μορφής σκέψη. Διαποτισμένη από τον ιδεαλισμό, χαρακτηρίζεται από έναν ήδη νόθο ιδεαλισμό και από το ρεαλισμό της δράσης.

Οι σπόροι ενός ανανεωμένου μαρξισμού

Η Μελλοντική Πολιτεία δε θα έπρεπε να θεωρηθεί ως ένα αναπτυγμένο θεωρητικό δοκίμιο. Πρόκειται για μια έρευνα σε εξέλιξη, στην πορεία μιας επαναστατικής υπόθεσης, ενός μαρξισμού της υπεύθυνης δραστηριότητας. Είναι η προϋπόθεση που επιτρέπει στον νεαρό διανοούμενο σοσιαλιστή να εκραγεί, όταν γίνουν γνωστά τα νέα της Οκτωβριανής επανάστασης. Στις 24 Δεκεμβρίου 1917, στην *L'Avanti!*, ο Γκράμσι δημοσίευσε το διάσημο άρθρο σύνταξης, «Η Επανάσταση ενάντια στο Κεφάλαιο». Πρόκειται για το μεγάλο έργο του Μαρξ. Το Κεφάλαιο «ήταν στην Ρωσία περισσότερο το βιβλίο των αστών παρά των προλεταρίων. Ήταν η κριτική απόδειξη της μοιραίας ανάγκης να δημιουργηθεί στη Ρωσία μια αστική τάξη, η οποία θα ξεκινούσε μια καπιταλιστική εποχή, που θα εγκαθίδρυε έναν πολιτισμό δυτικού τύπου, πριν ακόμη το προλεταριάτο να έχει, έστω, σκεφτεί την διάσωσή του, τις ταξικές διεκδικήσεις του, την επανάστασή του. [...] Οι μπολσεβίκοι αρνούνται τον Καρλ Μαρξ. Επιβεβαιώνουν, και με τη μαρτυρία της πρόδηλης δράσης τους, των κατακτήσεων που έχουν πραγματοποιήσει, ότι οι κανόνες του ιστορικού υλισμού δεν είναι τόσο άκαμπτοι, όσο θα μπορούσαμε να τους θεωρήσουμε και όσο το είχαμε κάνει.» Ο Γκράμσι εκφράζει έντονα σε αυτό το σημείο μια διαφωνία όχι μόνο με τις ντετερμινιστικές και μηχανιστικές αντιλήψεις του μαρξισμού της Β' Διεθνούς, με τη στασιμότητα του ιταλικού εργατικού κινήματος αλλά ακόμα και με τον ιστορικό υλισμό, όπως αυτός ορίζεται στον πρόλογο του 1859 στη Συμβολή στην Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας. Δεν αποδέχεται τη θεματική της διαδοχής των εποχών της κυριαρχίας της μιας τάξης πάνω σε μια άλλη ως αντικειμενικό νόμο. Οι σχέσεις, μέσα στις οποίες οι άνθρωποι ζουν και λειτουργούν, είναι φυσικά οι σχέσεις παραγωγής. Αλλά ο Γκράμσι αμφισβητεί τη μαρξική θέση της αντιστοιχίας αυτών των παραγωγικών σχέσεων με την ανάπτυξη των παραγωγικών

δυνάμεων. Η σχέση μεταξύ δομών και εποικοδομημάτων, μεταξύ πολιτικής και κουλτούρας, γίνεται προβληματική και ανοίγει ένα τεράστιο πεδίο εργασίας.

Ο ίδιος ο Μαρξ άφησε «θετικιστικές και φυσιοκρατικές επιστρώσεις» να επηρεάσουν τη σκέψη του. Αυτή διατηρεί τη ζωντάνια της και αυτό είναι το πλεονέκτημα του γερμανικού και ιταλικού ιδεαλισμού, που επέτρεψε να απαλλαγούμε από αυτές τις επιστρώσεις, οι οποίες επιβάλλουν μια μοιρολατρία. Πρέπει να αντιτάξουμε σε αυτή τη μοιρολατρία το υποκειμενικό στοιχείο της βούλησης, «που δίνει σχήμα στην αντικειμενική πραγματικότητα».

«Η μαρξιστική σκέψη, αυτή που ποτέ δεν πεθαίνει, που είναι η συνέχεια της ιδεαλιστικής και γερμανικής σκέψης [...] εξακολουθεί να θέτει ως βασικό παράγοντα της ιστορίας, όχι τα ακατέργαστα οικονομικά δεδομένα, αλλά των άνθρωπο, την ανθρώπινη κοινωνία, τους ανθρώπους που πλησιάζουν ο ένας τον άλλον, που κατανοούν ο ένας τον άλλον, αναπτύσσουν διαμέσου αυτών των επαφών (πολιτισμός) μια συλλογική, κοινωνική βούληση, αντιλαμβάνονται τα οικονομικά γεγονότα και τα κρίνουν, και τα προσαρμόζουν στη βούλησή τους, έτσι ώστε αυτή να γίνει ο κινητήρας της οικονομίας, ο διαμορφωτής της αντικειμενικής πραγματικότητας, που ζει και κινείται και αποκτά το γήινο, υλικό της χαρακτήρα, που μπορεί να διοχετευθεί εκεί όπου αρέσει στη βούληση ή όπως αρέσει στη βούληση». Η επανάσταση του Οκτώβρη, κατά κάποιον τρόπο, επικυρώνει το πρόγραμμα μιας θεωρητικής μεταρρύθμισης και δικαιολογεί έναν υποτιθέμενο ιδεαλιστικό βολонταρισμό. Αλλά, αυτός ο ιδεαλισμός είναι καθοριστικής σημασίας, καθότι συνδέεται με μια ρεαλιστική ιστορική διαύγεια. Το κόμμα πρέπει να παίξει τα χαρτιά του ενεργώντας, προκειμένου η μάζα, περιπεπλεγμένη με ψευδαισθήσεις και ελπίδες, να αναχθεί σε ένα νέο όραμα ενός εναλλακτικού κόσμου, ικανού να δώσει διέξοδο στις λαϊκές ανησυχίες, εκμεταλλευόμενη μια μεγάλη ιστορική ευκαιρία.

Η Μελλοντική Πολιτεία αποδεικνύεται, κατ' αυτόν τον τρόπο, η πρώτη μορφή αυτού του εναλλακτικού οράματος, συνιστά μια προσπάθεια θεωρητικής και πολιτικής ωρίμασης. Ακόμη περισσότερο, ο Γκράμσι καλλιεργεί τη σκέψη του, όπως αυτή της πολιτιστικής αυτονομίας του προλεταριάτου. Αν αυτό [το προλεταριάτο] πρέπει να ανοιχθεί προς το στοχασμό διανοημάτων υψηλού επιπέδου, τότε θα πρέπει να απορρίψει κάθε εξωγενή πολιτιστικό οδηγό, κάθε πολιτικό μεσσιανισμό. Η αυτόνομη πολιτιστική δουλειά αναγνωρίζεται στον ουσιαστικό της ρόλο μέσα στην επαναστατική διαδικασία, την ίδια στιγμή που προκύπτει το ζήτημα των διανοούμενων. Η κριτική επαγρύπνηση και η ελευθερία πάνε χέρι- χέρι και γεννούν μια καινούρια αντίληψη της κουλτούρας ως προσωπικής και συλλογικής διαμόρφωσης του εαυτού. Σίγουρα, σε αυτό το σημείο η σκέψη του Γκράμσι είναι στα σπάργαλα, αλλά οι σπόροι έχουν ήδη φυτευτεί και πρόκειται να ζήσουν, για να αντιπαρατεθούν προς τον φασισμό και το σοβιετικό κομμουνισμό.

[1] Με τον όρο «trasformismo» περιγράφεται στην ιταλική πολιτική θεωρία και πράξη από τη δεκαετία του 1880 και εξής η διαδικασία σύγκλισης κομμάτων της Αριστεράς και της Δεξιάς μέχρι του σημείου αδυναμίας προγραμματικής διάκρισης ανάμεσά τους. Ο ίδιος ο Gramsci συνδέει τον τρανσφορμισμό με τη διαδικασία της «παθητικής επανάστασης» και διακρίνει δύο περιόδους στην εξέλιξη του φαινομένου: από το 1860 έως το 1900, όταν ο τρανσφορμισμός αναπτύσσεται ακόμη σε ατομικό επίπεδο [μοριακός τρανσφορμισμός] με την προσχώρηση μεμονωμένων πολιτικών από τη δημοκρατική αντιπολίτευση στο συντηρητικό πολιτικό κατεστημένο, και στην περίοδο από το 1900 και μετά, οπότε ολόκληρες ομάδες της Αριστεράς προσχωρούν στις μετριοπαθείς και με αυτή την έννοια συντηρητικές πολιτικές δυνάμεις του συστήματος. [Σ. τ. Ε] [2] Marina Paladini Musitelli (1996), *Introduzione a Gramsci*, Roma, Laterza, σ. 28.

*Το κείμενο δημοσιεύτηκε στα ΤΕΤΡΑΔΙΑ ΜΑΡΞΙΣΜΟΥ για την Κομμουνιστική Απελευθέρωση τ.5 στο πλαίσιο σχετικού αφιερώματος "Ο Γκράμσι ως θεωρητικός της ηγεμονίας"